

WERKT 'WERKEN AAN DE WERELD'?

EEN EVALUATIE NAAR DE EFFECTEN VAN EEN STAGE- EN
LESSEN SERIE

Marije van Gent, Annemarie Elfrinkhof
Amsterdam, 28 mei 2015

INHOUDSOPGAVE

1. INLEIDING	3
1.1. Werken aan de Wereld	3
1.2. Eerdere studies naar effectiviteit	4
1.3. Onderzoeksvragen	4
1.4. Methoden van onderzoek	5
1.5. Leeswijzer	5
2. MONDIAAL BURGERSCHAP	6
3. EFFECTEN VAN DE LESSENSERIE	7
3.1. Inleiding	7
3.2. Gedrag	7
3.3. Principe van wederzijdse afhankelijkheid	10
3.4. Principe van gedeelde verantwoordelijkheid	10
3.5. Kennis over mondiale vraagstukken	11
3.6. Mening leerlingen over lessenserie	12
3.7. Mening docenten over lessenserie	13
3.8. Conclusie	14
4. STAGIAIRS	15
4.1. Achtergrondkenmerken	15
4.2. Gedrag	15
4.3. Principes	16
4.4. Kennis	16
4.5. Overige thema's	16
4.6. Verandering volgens stagiairs	18
4.7. Mening sociale omgeving over verandering stagiairs	20
4.8. Conclusie	21
5. SOCIALE OMGEVING	23
5.1. Inleiding	23
5.2. Achtergrondkenmerken	23
5.3. Gedrag	24
5.4. Principes	24
5.5. Mening van de sociale omgeving	24
5.6. Conclusie	25
6. SAMENVATTING EN CONCLUSIES	27
LITERATUUR	29
BIJLAGE 1 ONDERZOEKSVERANTWOORDING	30
BIJLAGE 2 AANVULLENDE FIGUREN BIJ HOOFDSTUK 3	32
BIJLAGE 3 AANVULLENDE FIGUREN BIJ HOOFDSTUK 4	39

1. INLEIDING

Het programma 'Werken aan de Wereld' wordt door VSO in samenwerking met het Koning Willem I College en ROC Midden Nederland uitgevoerd. Het programma is gestart in augustus 2011 en wordt gefinancierd door Subsidiefaciliteit Burgerschap en Ontwikkelingssamenwerking (SBOS). Werken aan de Wereld heeft tot doelstelling om van mbo-studenten actieve wereldburgers te maken. Het programma omvat een stagecomponent in ontwikkelingslanden met daarop volgend het uitvoeren van promotieactiviteiten in Nederland door de uitgezonden stagiairs. Daarnaast wordt in de school een lessenserie over mondiaal burgerschap ontwikkeld en uitgerold, zodat de stagecomponent is ingebed in een breder geheel. Stagiairs fungeren zo als ambassadeurs voor wereldburgerschap die invloed uitoefenen op school en hun sociale omgeving. Ze zijn daarmee *agents of change* waardoor het bereik van het programma nog groter is.

Dit onderzoek is uitgevoerd door Kaleidos Research, de voormalige onderzoeksafdeling van NCDO. Het doel van dit onderzoek was om meer en onderbouwd inzicht te leveren in de werking en de effecten van mondiale burgerschapsinterventies, in het bijzonder van de lessenserie en het stageprogramma zoals dat uitgevoerd wordt in 'Werken aan de Wereld'. We hopen met dit onderzoek bij te dragen aan de verdere vormgeving en aanscherping van dergelijke interventies.

1.1. Werken aan de Wereld

Het programma 'Werken aan de Wereld' richt zich op mbo-studenten. Voor deze doelgroep bestonden nog maar weinig aansprekende, relevante en structurele programma's om het besef van burgerschap over de grenzen te bevorderen. Het programma Werken aan de Wereld wordt in de SBOS-aanvraag als volgt omschreven:

"Mbo-studenten worden actieve wereldburgers. Stages in ontwikkelingslanden, evenementen en opdrachten zorgen voor actieve betrokkenheid bij wereldzaken van studenten en hun sociale en professionele omgeving. De inbedding hiervan in de lessenserie mondiaal burgerschap geeft hieraan een duurzame impuls en waarborgt continuïteit in besef, houding en gedrag ten aanzien van wereldburgerschap".

Op een nog hoger niveau, namelijk op het niveau van impact, wil het programma bijdragen aan de bevordering van meningsvorming over, bewustwording van en actieve betrokkenheid van de Nederlandse samenleving bij internationale samenwerking.

Het programma 'Werken aan de Wereld' bestaat uit verschillende elementen die in de onderstaande tabel kort worden beschreven.

Tabel 1.1 Overzicht van activiteiten in het programma 'Werken aan de Wereld'.

Onderdeel	Activiteiten
Lessenserie	▪ Ontwikkeling en uitrol van lessenserie mondiaal burgerschap op het Koning Willem I College en op het ROC Midden Nederland. ▪ Er is een interactieve website ontwikkeld en onderhouden. ▪ Jaarlijks wordt door studenten een evenement georganiseerd met een mondiaal thema. Dit evenement is qua opzet en invulling gekoppeld aan hun opleiding en is onderdeel van de lessenserie.
Stage	▪ Dertig studenten gaan drie maanden op stage in de Filippijnen en Kenia. ▪ Gedurende voorbereiding, tijdens de stage en na afloop posten ze hun ervaringen op de website 'Werken aan de Wereld'. ▪ Na afloop delen de stagiairs hun ervaringen in hun persoonlijke omgeving en binnen de mbo-instelling (inbedding in de lessenserie mondiaal burgerschap).

In dit onderzoek zullen beide activiteiten, dus zowel het stageonderdeel als de lessenserie onderzocht worden op hun effectiviteit op de primaire doelgroep. Daarnaast wordt in de SBOS-aanvraag meerdere secundaire doelgroepen genoemd waar het programma mogelijk effect op heeft, namelijk de sociale netwerken van studenten, de stagebedrijven en de docenten. In dit onderzoek is alleen de directe omgeving van de stagiairs onderzocht, namelijk familieleden en vrienden, om na te gaan of studenten daadwerkelijk als 'change agents' optreden.

1.2. Eerdere studies naar effectiviteit

Er is al een aantal andere studies bekend die effecten van stage- of uitwisselingsinterventies of lessenserie's in kaart hebben gebracht. In de evaluatie van het uitwisselingsprogramma Xplore wordt geconcludeerd dat de betrokkenheid van de jongeren bij ontwikkelingssamenwerking dankzij een uitwisseling inderdaad is vergroot (Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie, 2008). De onderzoekers benadrukken wel dat het hier om een bruto-effectiviteit van de interventie gaat. Zo kan betrokkenheid bij ontwikkelingssamenwerking het resultaat zijn van deelname aan een uitwisseling, maar ook van een al vooraf aanwezige OS-affiniteit. Omdat de betrokkenheid alleen achteraf is gemeten zijn (zelf)selectie-effecten niet van het interventie-effect te onderscheiden.

Uit onderzoek van Douglas & Jones-Ridders (2001) is gebleken dat *Study Abroad Programs* (SAPs) een positieve invloed hebben op de *worldmindness* van deelnemers (Douglas & Jones-Ridders, 2001). *Worldmindness* is de mate waarin individuen mondiale perspectieven en problemen waarderen. Dit concept is nauw verbonden met het in dit onderzoek gebruikte concept mondiaal burgerschap.

Ook uit een studie naar de effecten van het uitwisselingsprogramma 'Going Global' van Edukans blijkt dat uitwisselingstudenten significant hoger scoren op draagvlakelementen – kennis houding en gedrag rondom – en tolerantie dan hun klasgenoten (Deuss, Van Eerdewijk, & Westeneng, 2008). De klasgenoten die ook in aanraking zijn gekomen met het thema via de uitwisselingsstudent en acties op school, scoren hoger op het element houding in vergelijking met een controlegroep.

Er is slechts een studie bekend waarbij het effect van een uitwisseling werd onderzocht met een voor- en nameting bij 119 respondenten (Tijkotte, 2007). Bij de meerderheid van de respondenten werd geen verandering vastgesteld. Bij de minderheid waarbij wel een effect optrad, was sprake van zowel toenemende steun voor als een kritischer geworden houding tegenover de bestaande ontwikkelingssamenwerking.

Er is nog weinig onderzoek gedaan naar effecten bij de indirecte of secundaire doelgroep, zoals de sociale omgeving. Kroeze heeft effecten van presentaties van mbo-studenten die in een ontwikkelingsland stage hebben gelopen onderzocht bij de indirecte doelgroep (Kroeze, 2013). Slechts bij een van de drie onderzochte stageprogramma's constateert zij een significante positieve toename op houding ten aanzien van mondiaal burgerschap¹.

1.3. Onderzoeksvragen

De focus van deze evaluatie ligt allereerst op de effecten van het programma bij de primaire doelgroep. Deze primaire doelgroep bestaat uit twee subgroepen, namelijk mbo-studenten die het ontwikkelde lessenserie over mondiaal burgerschap hebben gevolgd én mbo-studenten die stage hebben gelopen in een ontwikkelingsland. Het effect van 'Werken aan de Wereld' op deze twee

¹ Dit programma Werken aan de Wereld was één van de stageprogramma's die deze student onderzocht heeft.

groepen kan verschillend zijn en wordt in deze evaluatie apart bekeken. Daarnaast worden effecten op de directe leefomgeving van de stagiairs in kaart gebracht (secundaire doelgroep).

De volgende onderzoeksvragen zijn geformuleerd:

1. In welke mate en op welke wijze heeft deelname aan de lessenserie effect op het mondiaal burgerschap (gedrag en steun voor principes) van mbo-studenten?
2. In welke mate en op welke wijze heeft deelname aan een stage in een ontwikkelingsland effect op het mondiaal burgerschap (gedrag en steun voor principes) van mbo-studenten?
3. In welke mate treden er effecten op bij de directe leefomgeving van stagiairs?

In deze studie staat de effectvraag centraal: in hoeverre heeft de output van het programma geleid tot een effect bij de primaire doelgroep en wat zijn de mogelijke effecten bij de directe leefomgeving van studenten die stage hebben gelopen. Onderzoeksvragen rondom input, output, proces zullen in deze studie niet onderzocht worden. Ook de onderzoeksvraag over de mate van impact (draagt het programma inderdaad bij aan de bevordering van meningsvorming over, bewustwording van en actieve betrokkenheid van de Nederlandse samenleving bij internationale samenwerking) zal niet onderzocht worden.

1.4. Methoden van onderzoek

Dit onderzoek bestaat uit een '*mixed method*' aanpak, waarbij zowel kwantitatieve methoden als kwalitatieve methoden zijn ingezet. Bij alle drie de doelgroepen (stagiairs, mbo-studenten die de lessenserie volgden en sociale omgeving van de stagiairs) is voorafgaand aan de lessenserie of stage een nulmeting en na afloop een nameting afgenomen. In de nameting zijn ook enkele open vragen gesteld. Een groot deel van de vragenlijsten is gebaseerd op de vragenlijst Mondiaal Burgerschap, die ontwikkeld is door onderzoekers van NCDO en welke gebaseerd is op het conceptuele model van mondiaal burgerschap (zie hoofdstuk 2). Het voordeel hiervan is dat de doelgroepen afgezet kunnen worden tegen twee referentiegroepen, namelijk de gemiddelde mbo-student (Hogeling & Van Elfrinkhof, 2013) en de gemiddelde Nederlander (Boonstoppel & Van Elfrinkhof, 2013). Naast het vragenlijstonderzoek zijn drie focusgroepen gehouden met respectievelijk stagiairs, de sociale omgeving van studenten en docenten. Voor elk van de drie doelgroepen wordt in bijlage 1 in meer detail uitgewerkt hoe de dataverzameling heeft plaatsgevonden.

1.5. Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt het concept van mondiaal burgerschap verder uitgewerkt. In de drie daarop volgende hoofdstukken worden de effecten van 'Werken aan de Wereld' op de drie doelgroepen in kaart gebracht. In hoofdstuk 3 staan mbo-studenten centraal die de lessenserie hebben gevolgd. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de effecten van de buitenlandse stage op mbo-studenten. In hoofdstuk 5 is nagegaan of de directe sociale omgeving is beïnvloed door de stagiairs. Het rapport wordt afgesloten met een samenvatting en conclusies (hoofdstuk 6).

2. MONDIAAL BURGERSCHAP

Om de onderzoeksvraag te kunnen beantwoorden is het belangrijk om te weten wat actieve wereldburgers precies zijn. Wat verstaan we onder mondiaal burgerschap? In het programma-voorstel van VSO is geen definitie opgenomen. NCDO heeft in 2011 een verkenning naar mondiaal burgerschap afgerond, waarin een conceptueel kader voor mondiaal burgerschap wordt gepresenteerd. Dit conceptuele kader past ook goed in de context van het VSO-programma 'Werken aan de Wereld'. In dit onderzoek is dit conceptuele kader gebruikt bij de operationalisering. De definitie die NCDO heeft opgesteld en die ook in dit onderzoek gebruikt wordt, is als volgt:

Mondiaal burgerschap is gedrag dat recht doet aan de principes van wederzijdse afhankelijkheid in de wereld, de gelijkwaardigheid van mensen en de gedeelde verantwoordelijkheid voor mondiale vraagstukken.

Het eerste dat opvalt in deze definitie is dat het al dan niet zijn van een mondiale burger wordt bepaald door zijn of haar gedrag. Een mondiale burger heeft niet alleen maar een bepaalde visie op de wereld, maar vertaalt dit ook daadwerkelijk naar gedrag. Een ander belangrijk punt in deze definitie is dat deze impliceert dat gedrag van een mondiale burger ook onbewust kan zijn. Dit onbewuste gedrag is dan wel niet bewust op basis van de drie principes uitgevoerd, maar het doet nog steeds recht aan de drie genoemde principes.

We gaan er echter wel vanuit dat personen die wel achter deze drie principes staan, zich vaker als een mondiaal burger gedragen. Daarnaast verwachten we positieve relaties te vinden tussen de mate van besef van wederzijdse afhankelijkheid, de overtuiging van gelijkwaardigheid en de bereidheid tot het nemen van (mede)verantwoordelijkheid en het gedrag dat we zien als uiting van de mondiale dimensie van burgerschap.

Het conceptuele kader is in onderstaand figuur grafisch weergegeven.

Figuur 2.1 Grafische weergave definitie mondiaal burgerschap.

Dit betekent dat we in dit onderzoek het uiteindelijke gedrag van jongeren als graadmeter zien voor de mate waarin studenten 'actief wereldburger' zijn. Daarnaast zullen we kijken of jongeren de drie genoemde principes onderschrijven.

3. EFFECTEN VAN DE LESSENSERIE

3.1. Inleiding

De effecten van de lessenserie zijn gemeten bij studenten van het Koning Willem I College in Den Bosch in het voorjaar van 2013. Aan mbo-studenten die de lessenserie 'Werken aan de Wereld' volgen, zijn voorafgaand aan de lessenserie en achteraf een aantal gedragingen en kennisvragen voorgelegd en een aantal stellingen over wederzijdse afhankelijkheid en gedeelde verantwoordelijkheid. In totaal zijn 132 gekoppelde vragenlijsten met elkaar vergeleken². Bij vragen die afkomstig zijn uit het jaarlijkse NCDO onderzoek naar mondiaal burgerschap, is het mogelijk om de studenten van het KW1C te vergelijken met de (ongewogen) cijfers van de doelgroep mbo'ers uit dat onderzoek (Hogeling & Van Elfrinkhof, 2013).³ Deze zijn dan in de figuren ter referentie opgenomen. In dit hoofdstuk worden de uitkomsten van de vergelijking tussen deze nul- en nameting gepresenteerd.

Lessenserie 'Werken aan de Wereld'

Veertien eerstejaars klassen van het KW1C hebben de lessenserie 'Werken aan de Wereld' in het voorjaar van 2013 gevolgd. De klassen waren afkomstig van de volgende afdelingen:

- Finance, Banking, Insurance
- Media, Art, Performance
- Sociaal Maatschappelijke Studies
- Secretarieel
- Techniek

In vier lessen zijn thema's zoals duurzaam consumeren, eerlijke handel,

millenniumdoelen, mensenrechten, microkrediet, ontwikkelingssamenwerking en eigen gedragsmogelijkheden als wereldburger aangesneden. Voor klassen op niveau 2 is de lessenserie aangepast. De lessenserie is met een gezamenlijke themadag afgesloten, waarin studenten elkaar op creatieve wijze presenteerden wat zij geleerd hebben tijdens de lessen, bijvoorbeeld door een lied, PowerPoint presentatie, film of spel. Daarnaast waren er diverse optredens met wereldmuziek, interviews, en films die diverse aspecten van wereldburgerschap belichtten.

3.2. Gedrag

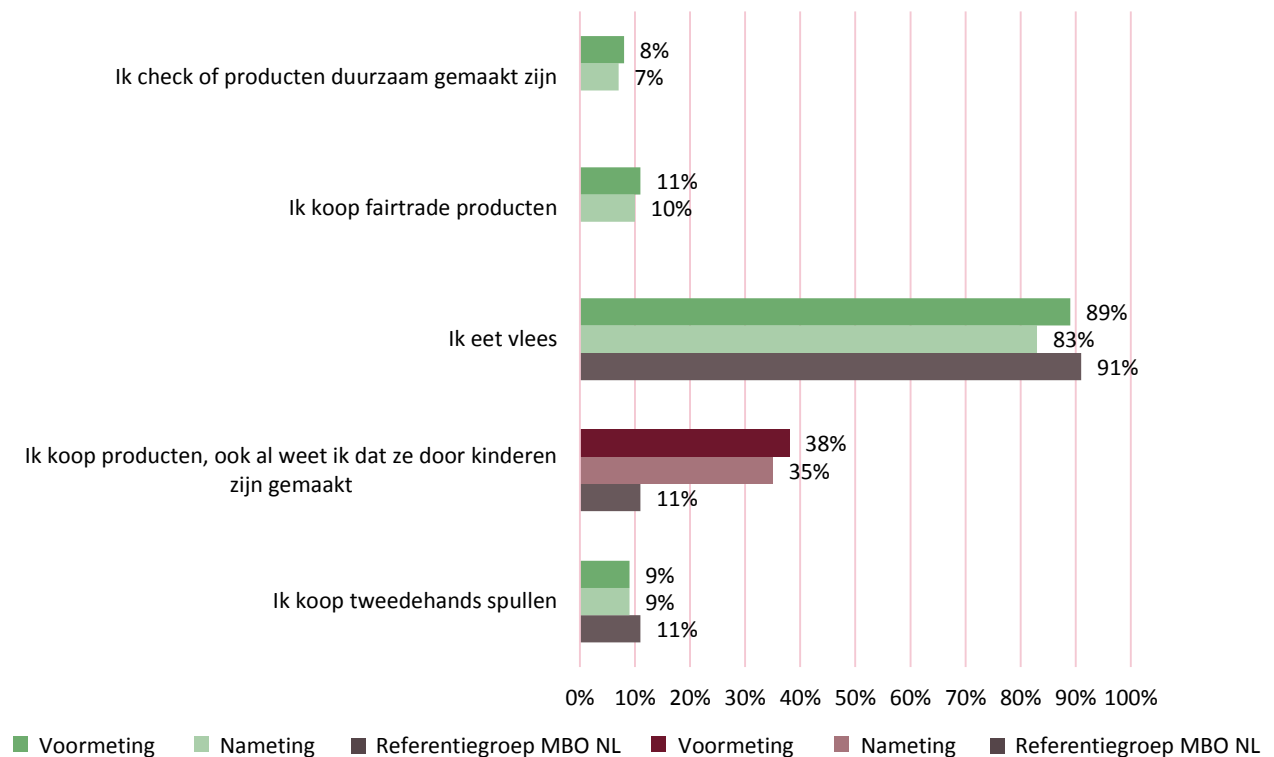
Er zijn vier verschillende soorten gedragingen uitgevraagd in de voor- en nameting, en wel juist die gedragingen die mogelijk veranderd zouden kunnen worden door het programma. Omdat er in de lessenserie veel aandacht is voor duurzame consumptie, zijn gedragingen rondom consumptie uitgevraagd. Daarnaast had de lessenserie ten doel om jongeren bewuster te maken over hun leven hier en problemen daar. Gedragingen rondom informatie zoeken (nieuws volgen) en mening geven over mondiale problemen leken daarom relevant. Ook vragen over geld inzamelen en doneren is uitgevraagd. De nameting is vanwege praktische redenen bewust gepland kort na afronding van de lessenserie. Het is daarbij wel de vraag of jongeren tijd hebben gehad om gedrag te veranderen. Dit is een beperking van het onderzoek.

² Hierbij zijn de antwoorden op de voor- en nameting van elke student aan elkaar gekoppeld. Studenten die alleen een voor of nameting hebben ingevuld zijn buiten de analyses gehouden. De onderzoeksgroep verandert zo niet qua samenstelling, waardoor eventuele gevonden veranderingen beter te attribueren zijn aan de lessenserie.

³ Omdat de meting van NCDO onderzoek ongeveer gelijktijdig met de nameting van de evaluatie onder KW1C samenviel, zullen de cijfers van de nameting met de referentiegroep mbo'ers worden vergeleken.

Consumentengedrag

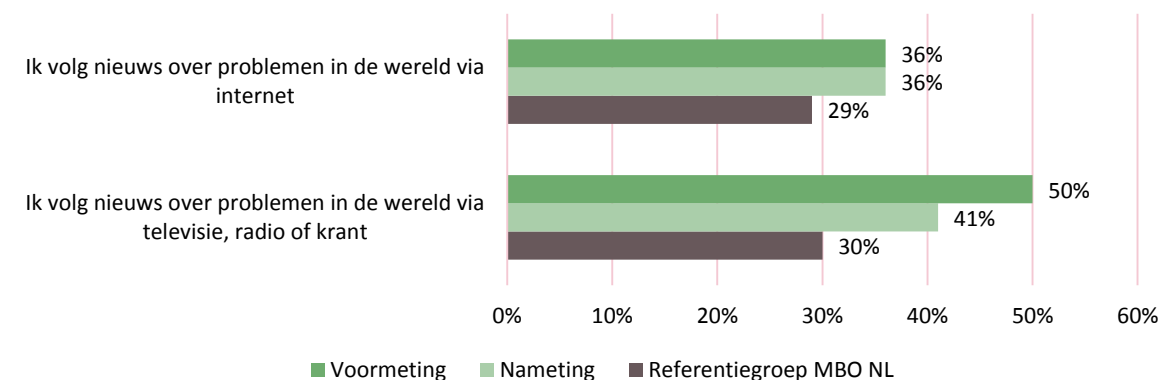
Er treden geen significante verandering op tussen voor- en nameting als het gaat om consumentengedrag. Wat opvalt in vergelijking met de referentiegroep, is dat de studenten van het KW1C de stelling 'Ik koop producten, ook al weet ik dat ze door kinderen zijn gemaakt' significant vaker beantwoorden met 'vaak' en 'altijd'. Waarom dit zo is, is onduidelijk. Het is mogelijk dat ze de vraag verkeerd interpreteren en dit niet associëren met kinderarbeid.

Figuur 3.1 Consumentengedrag (% 'vaak' of 'altijd'), n = 132

Informatie zoeken over mondiale vraagstukken

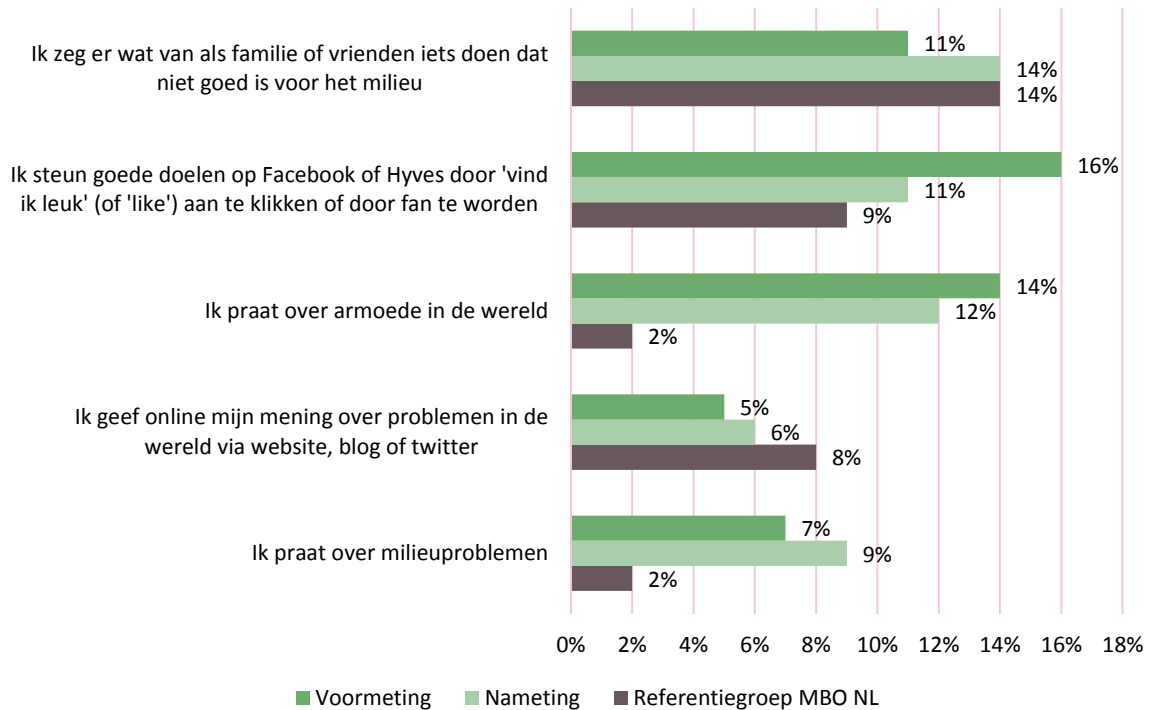
Studenten volgen in de voormeting net zo vaak nieuws over problemen in de wereld als in de nameting. Verschillen zijn niet significant afwijkend. Studenten van het KW1C volgen wel significant iets vaker nieuws via tv, radio of krant dan de gemiddelde mbo'er uit de referentiegroep.

Figuur 3.2 Informatie zoeken (% 'vaak' of 'altijd'), n = 132

Mening geven over mondiale vraagstukken

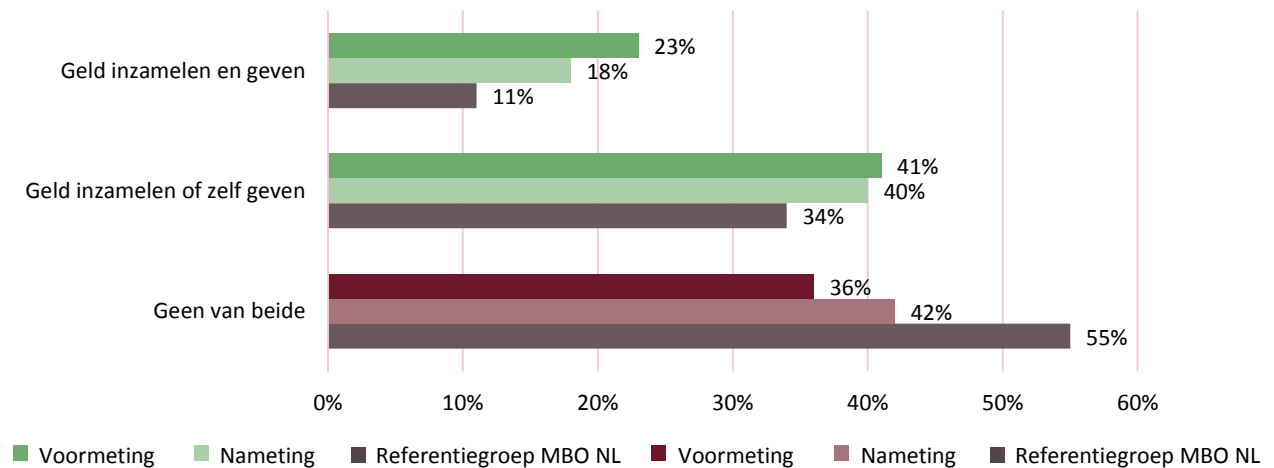
Er zijn geen significante afwijkingen gevonden tussen voor- en nameting als het gaat om het geven van een mening over mondiale vraagstukken (zie figuur 3.3). De studenten van het KW1C scoren ook vergelijkbaar met de referentiegroep, op één onderwerp na. Jongeren van het KW1C uit de nameting praten vaker over armoede in de wereld dan mbo'ers uit de referentiegroep. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat de KW1C studenten voornamelijk sociaal maatschappelijke studies volgen, waardoor ze een iets socialer profiel zullen hebben dan de gemiddelde mbo-student.

Figuur 3.3 Mening geven (% 'vaak' of 'altijd'), n = 132

Geld inzamelen en doneren

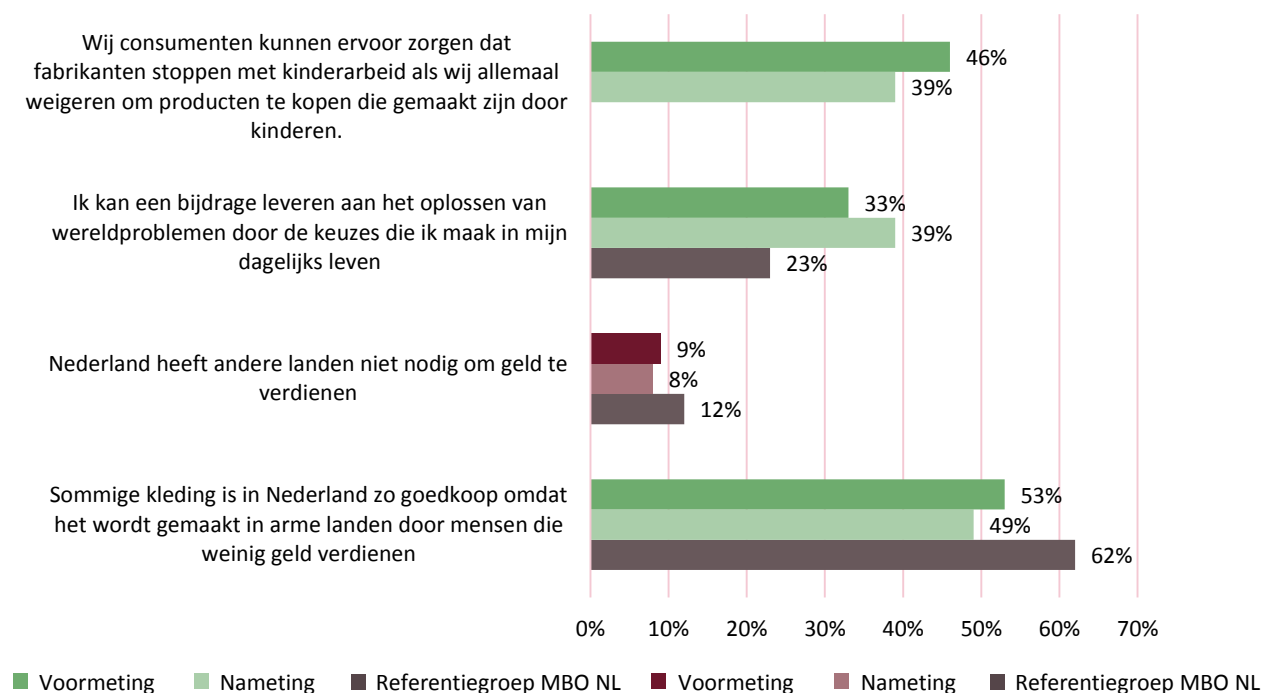
Er treden geen significante verschillen op tussen voor- en nameting als het gaat om doneren of geld inzamelen. Jongeren van het KW1C zijn wel significant vaker actief op dit vlak in vergelijking met de referentiegroep. Meer dan de helft van de referentiegroep geeft aan nooit iets te doen op dit vlak, bij de nameting van KW1C ligt dit percentage op 42 procent.

Figuur 3.4 Geld inzamelen en doneren (%), n = 132

3.3. Principe van wederzijdse afhankelijkheid

Aan studenten zijn vier stellingen over de wederzijdse afhankelijkheid in de wereld voorgelegd. In figuur 3.5 wordt het percentage (helemaal) mee eens weergegeven per stelling ten opzichte van alle andere antwoordcategorieën. Om na te gaan of er tussen de voor- en nameting verschillen optreden, is van de vier stellingen één schaalje gemaakt. Studenten scoren in de voormeting niet significant anders op dit schaalje dan in de nameting. Er zijn vervolgens ook nog analyses uitgevoerd om de gemiddelde score per stelling tussen de voor- en nameting te vergelijken. Op één stelling scoort men anders. Jongeren zijn er in de nameting significant vaker van overtuigd dat ze een bijdrage kunnen leveren door de keuzes die zij maken in hun dagelijks leven in vergelijking met de voormeting.⁴ De gemiddelde mbo'er heeft overigens meer inzicht in de relatie tussen goedkope kleding en slechte arbeidsomstandigheden elders dan studenten van het KW1C.

Figuur 3.5 Wederzijdse afhankelijkheid (% (helemaal) mee eens), n = 132

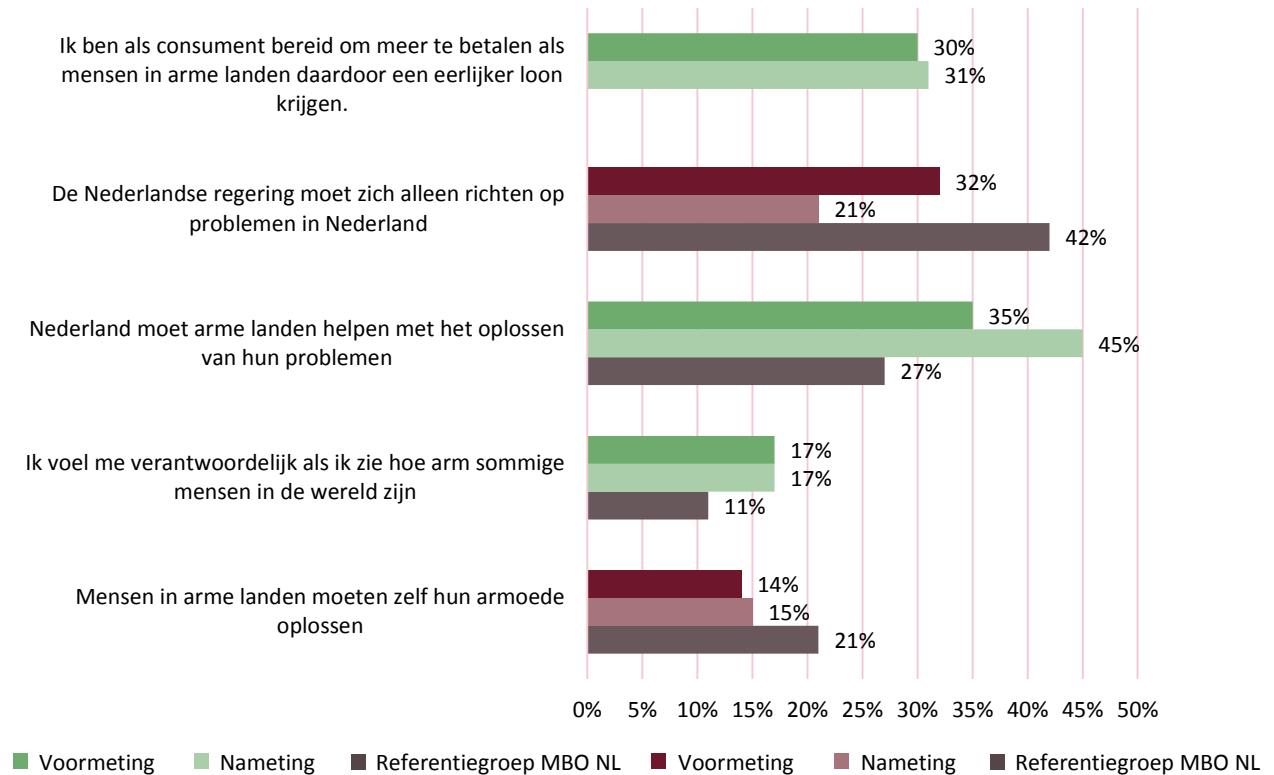
*Deze stelling is niet voorgelegd aan de referentiegroep mbo

3.4. Principe van gedeelde verantwoordelijkheid

Aan studenten zijn vier stellingen over een gedeelde verantwoordelijkheid voor problemen in de wereld voorgelegd. In figuur 3.6 wordt het percentage (helemaal) mee eens weergegeven per stelling ten opzichte van de overige antwoorden. De vijf stellingen zijn gebundeld in één schaal. Ook hier geldt dat jongeren achteraf niet anders scoren op deze schaal dan vooraf. Er zijn vervolgens ook nog analyses uitgevoerd om de gemiddelde score per stelling tussen de voor- en nameting te vergelijken. Op de individuele stellingen treedt één significant verschil op tussen voor-

⁴ Bij de vergelijking tussen voor- en nameting is een gemiddelden-toets (de paired T-toets) gebruikt. De gemiddelde score op een schaal van 0 tot 4 op de voormeting is vergeleken met de gemiddelde score op een schaal van 0 tot 4 in de nameting. Let op: deze analyse is iets anders dan de visuele weergave van figuur 3.5 waarbij alleen het percentage (helemaal) mee eens wordt weergegeven. Zo is de gemiddelde score op de stelling dat *Wij consumenten kunnen ervoor zorgen dat fabrikanten stoppen met kinderarbeid als wij allemaal weigeren om producten te kopen die gemaakt zijn door kinderen* in de nameting niet significant lager dan in de voormeting, ondanks de afname in het aantal jongeren dat het (helemaal) eens is met deze stelling.

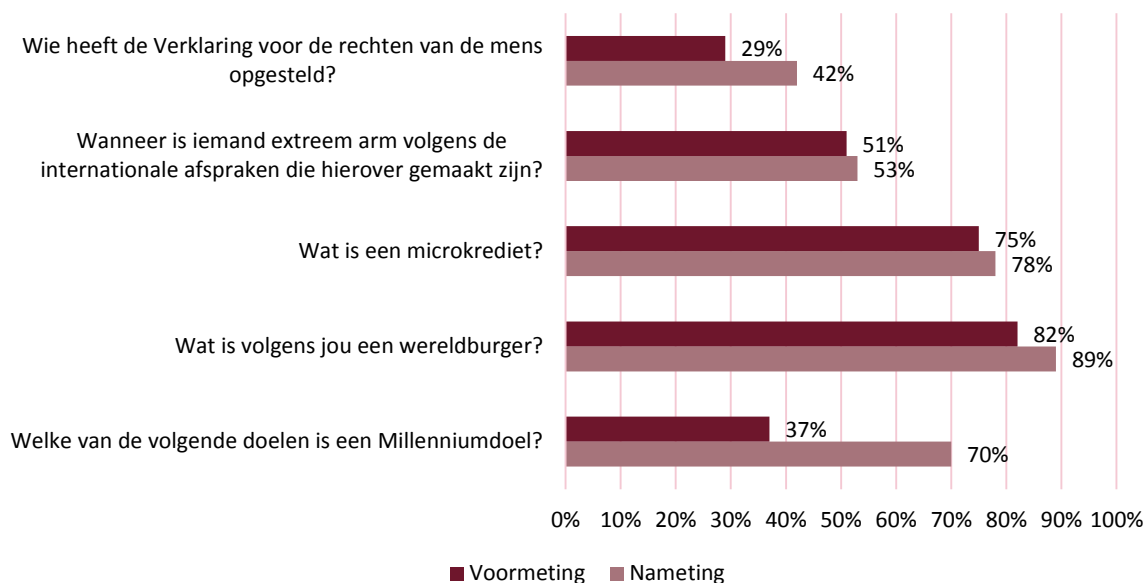
en nameting. Jongeren vinden achteraf vaker dat Nederland arme landen moet helpen met het oplossen van hun problemen. Alhoewel de figuur aangeeft dat in de nameting minder jongeren de stelling onderschrijven dat de Nederlandse regering zich alleen moet richten op problemen in Nederland, is deze afname niet significant. De studenten scoren op twee stellingen wat positiever dan de referentiegroep. Ze vinden minder vaak dat de Nederlandse regering zich alleen moet richten op problemen in Nederland en vinden minder vaak dat mensen in arme landen zelf hun armoede moeten oplossen.

Figuur 3.6 Gedeelde verantwoordelijkheid (% (helemaal) mee eens), n = 132

3.5. Kennis over mondiale vraagstukken

Aan jongeren zijn 5 *multiple choice* kennisvragen voorgelegd. De vragen zijn gebaseerd op de inhoud van de lessenserie. Er is een kennistoename te signaleren tussen de voor- en nameting. Studenten geven in de nameting gemiddeld vaker een goed antwoord. Het aantal goede antwoorden op de vijf kennisvragen stijgt van 2,7 naar 3,3. In figuur 3.7 wordt per vraag het percentage goede antwoorden weergegeven. Op alle kennisvragen geven de studenten in de nameting vaker een goed antwoord. Het percentage goede antwoorden dat echter ook daadwerkelijk significant toeneemt, geldt voor de eerste en de laatste vraag, dus 'Wie hebben de Verklaring van de rechten van de mens opgesteld?' en 'Welke van de onderstaande doelen is een millenniumdoel?'.

Figuur 3.7 Goede antwoorden op kennisvragen (%), n = 132

3.6. Mening leerlingen over lessenserie

Leerlingen geven de lessenserie gemiddeld een 6,3. De slotdag krijgt een iets hoger cijfer, namelijk een 6,6. Daarnaast zijn in de nameting twee open vragen gesteld, namelijk wat het belangrijkste is dat ze geleerd hebben en of ze dankzij deze lessen iets anders gaan doen of vinden. In tabel 3.1 is weergegeven wat jongeren zelf aangeven geleerd te hebben. De antwoorden zijn geclusterd in verschillende categorieën en per categorie zijn één of twee citaten opgenomen om een idee te geven wat jongeren hierover zoal zeggen. Het thema consumeren wordt het vaakst genoemd. Dit is ook een thema dat de leefwereld van jongeren direct raakt en slaat klaarblijkelijk goed aan. Duidelijk wordt uit de citaten dat vrijwel alle facetten van de lessenserie aan de orde komen. Alleen het thema mensenrechten is niet spontaan genoemd. Uit de antwoorden blijkt dat jongeren daadwerkelijk inhoudelijke opmerkingen maken over de lessenserie. Hieruit kan geconcludeerd worden dat zij de lesstof verwerkt hebben.

Tabel 3.1 Clustering open antwoorden op de vraag wat leerlingen hebben opgestoken van de lessenserie, inclusief enkele citaten.

Onderwerp	Aantal x genoemd	Citaat
Consumptie	29	- Hoe je erachter komt of je producten (of het nou kleding of voedsel is) goed of niet goed zijn. - Hoeveel wasberen wij doden voor Uggs.
Millenniumdoelen	17	- Dat er veel arme mensen zijn in de wereld en dat de millenniumdoelen waarschijnlijk niet gehaald worden, wat eigenlijk wel zo had moeten zijn. - Wat de millenniumdoelen zijn en wat het precies inhoud. En wat ze allemaal willen doen en welke regels er zijn.
Armoede	17	- Dat er veel armoede is, en veel dingen gebeuren die niet door de beugel kunnen. - Dat de armoede erger is dan dat je denkt.
Bewustwording	16	- Tegenwoordig kan ik ook op het werk discussiëren over een betere wereld omdat ik er nu meer weet van heb. - Kritisch kijken naar de wereld.
Ik en een betere wereld/verantwoordelijkheid	16	- Dat je aan mensen in de arme landen moet denken en helpen aan een betere leefomgeving. - Dat je elkaar moet helpen, omdat er anders niks veranderd en dan blijft het een zootje in de wereld.

Onderwerp	Aantal x genoemd	Citaat
OS, waaronder microkrediet	9	▪ Een mening vormen over ontwikkelingssamenwerking.
Negatief, niks geleerd	7	▪ Dat het mij nog steeds niks boeit.
Donaties	4	▪ Daardoor meer te denken aan de armoede in andere landen en door meer te besteden aan andere landen. Dus aan goede doelen geld geven. en ga zo maar door
Wereldburgerschap	4	▪ Gewoon letterlijk alles wat met wereldburgerschap te maken had en niet wist. Zoals millenniumdoelen etc.

Daarnaast is gevraagd of men naar aanleiding van deze lessenserie iets anders gaat doen of anders is gaan denken. Een tiental jongeren zegt niet iets anders te gaan doen, maar wel anders te zijn gaan nadenken over de wereld. Het overgrote merendeel van de studenten is echter van mening dat hij of zij niets anders gaat doen. Slechts een klein deel, zeventien jongeren, geven aan wel iets anders te gaan doen. Veranderingen die zij aangeven liggen vooral rond het thema consumeren, namelijk bewuster nagaan of producten duurzaam zijn. Sommige jongeren denken dat ze dat wellicht in de toekomst misschien anders gaan doen (als ze meer geld hebben). Deze uitkomsten komen overeen met de uitkomsten van de kwantitatieve data waaruit blijkt dat jongeren geen ander gedrag rapporteren na afloop van de lessenserie.

3.7. Mening docenten over lessenserie

Met een aantal docenten is na afloop van de uitvoering van de lessenserie in een focusgroep gesproken over de lessenserie en de effecten daarvan op de leerlingen. Docenten schatten het aanvangsniveau en interesse van studenten in dit thema niet al te hoog in. Studenten zijn erg verdiept in eigen leefwereld. Pas als deze thema's hun eigen leefwereld raken, kan interesse wel gewekt worden. Docenten denken overigens wel wisselend over de latente belangstelling van jongeren. Zo wordt er een 4, een 5,5 en een 6 en een 7 gegeven om het aanvangsniveau van interesse naar dit thema uit te drukken. De achtergronden van leerlingen blijken hier een rol spelen. Leerlingen van niveau 2 kunnen beduidend minder met de thema's van de lessenserie, omdat ze vrij abstract zijn. Docenten van de afdeling sociaal maatschappelijke studies zijn het meest positief over latente belangstelling van jongeren. Docenten van technische of commerciële afdelingen zijn het minst positief. Zo zegt een docent "het is sjouwen en sjoeren om ze te interesseren". Eenzelfde wisselend beeld is te zien als het gaat om de mening van docenten of studenten het leuk vinden om de lessenserie te volgen. Docenten van sociaal maatschappelijke studies geven aan leuke discussies in de klas te hebben gehad. Docenten van commerciële en technische opleidingen gaven aan dat het lastig was om jongeren te motiveren om mee te doen.

Docenten vinden dat de lessenserie in principe goed in elkaar zit, al worden er wel tips gegeven ter verbetering. Ze vinden het allemaal belangrijk dat KW1C als onderwijsinstelling jongeren stimuleert om over dergelijke thema's na te denken. Dat de lessenserie uitgevoerd wordt, staat dus ook niet ter discussie. Een docent zegt hierover: "Ik vind het belangrijk dat we als school leerlingen dwingen om hier in elk geval één keer in hun leven over na te denken. Dat vind ik al de meerwaarde van het programma en dat zou reden genoeg moeten zijn om dit lessenserie uit te rollen op school".

Wel geven ze aan dat een gedragsverandering bewerkstelligen waarschijnlijk te ambitieus is voor een relatief kort lessenserie. Docenten geven aan dat kennistoename en bewustwording waarschijnlijk het hoogst haalbare is, maar dat ze daar wel resultaten boeken. Jongeren gaan nadenken over thema's waar ze normaliter niet over nadenken en ontwikkelen hun bewustwording op maatschappelijke thema's. Docenten geven ook leuke anekdotes. Vakkenvullers die zeggen dat ze duurzame chocolade, zoals Tony Chocolonely, voorin de schappen gaan leggen omdat die toch het beste is. Of jongeren die een vervolgopdracht willen maken over de onzin van

ontwikkelingssamenwerking (waarbij studenten elk geval verder nadenken, ook al is het niet de verandering die werd beoogd). Docenten concluderen met elkaar: weinig gedragsverandering, wel ruimte voor vergroting van bewustwording en kennistoename.

3.8. Conclusie

De lessenserie 'Werken aan de Wereld' heeft een beperkt effect op studenten die de lessenserie volgen. Na afloop van de lessenserie scoren studenten beter op kennisvragen. Ook zijn studenten na afloop van de lessenserie significant vaker van mening dat zijzelf een bijdrage kunnen spelen aan het oplossen van wereldproblemen door de keuzes die zij maken in hun dagelijkse leven. Dit is een cruciale verandering. Als jongeren daarvan overtuigd zijn, is een belangrijke voorwaarde voldaan om bewuster te gaan leven. Na het volgen van de lessenserie zijn jongeren daarnaast vaker van mening dat Nederland arme landen moet helpen met het oplossen van hun problemen. Op overige houdingsvragen en op de gedragsstellingen zijn geen veranderingen gemeten.

Als aan studenten gevraagd wordt wat het belangrijkste is wat zij geleerd hebben, wordt bewust consumeren het vaakst genoemd. De meeste studenten geven zelf aan dat zij hun gedrag naar aanleiding van de lessenserie niet zullen veranderen. Docenten geven ook aan dat een gedragsverandering waarschijnlijk te ambitieus is voor deze relatief korte lessenserie, maar dat kennistoename en bewustwording wel realiseerbaar zijn.

4. STAGIAIRS

In totaal zijn 39 mbo-studenten via het programma 'Werken aan de Wereld' op stage gegaan naar een ontwikkelingsland, in de meeste gevallen de Filipijnen of Kenia. Van deze 39 studenten hebben 33 een bruikbare nulmeting voorafgaand aan hun vertrek en een nameting na afloop van hun stage ingevuld om de effecten van de stage in kaart te brengen⁵. De studenten zijn voornamelijk afkomstig van het Koning Willem I College of het ROC Midden Nederland. Het programma 'Werken aan de Wereld' heeft echter ook een groep stagiairs overgenomen van een ander programma. Deze studenten waren afkomstig van andere mbo-instellingen en hebben stage gelopen in Nicaragua.

In dit hoofdstuk zal de tweede onderzoeksvraag beantwoord worden, namelijk in welke mate en op welke wijze deelname aan een stage in een ontwikkelingsland effect heeft op het mondiaal burgerschap van mbo-studenten. In dit hoofdstuk worden alleen significant afwijkende resultaten gepresenteerd. In bijlage 2 zijn de uitkomsten op alle vragen weergegeven.

4.1. Achtergrondkenmerken

Er zijn veel meer vrouwelijke (80%) dan mannelijke mbo-studenten (20%) op stage gegaan via het programma 'Werken aan de Wereld'. De gemiddelde leeftijd van de stagiairs is 19,5 jaar. De studenten zijn met name afkomstig van opleidingsrichtingen Welzijn en Gezondheid.

Tabel 4.1 Achtergrondkenmerken stagiairs

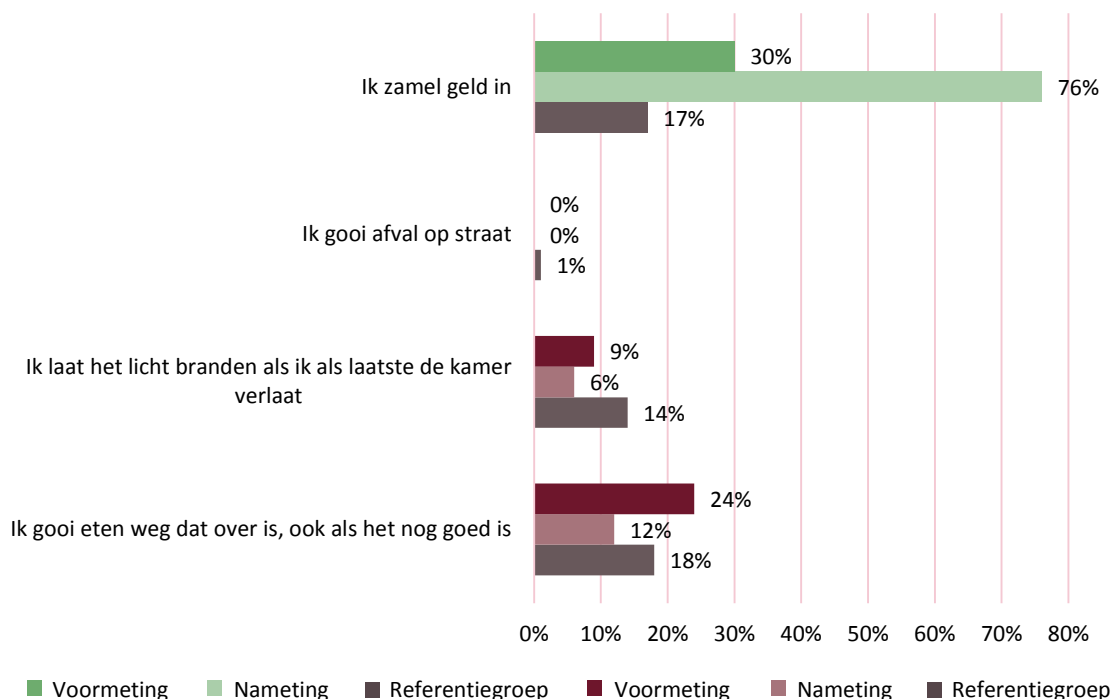
Achtergrondkenmerken		N	%
Geslacht	Man	7	20
	Vrouw	26	80
Leeftijd	Gemiddelde leeftijd	33	19,5
Richting	Techniek	2	6
	Welzijn	20	61
	Economie	1	3
	Gezondheid	10	30
ROC	Koning Willem I College	10	30
	ROC Midden Nederland	14	43
	Overige ROC's	9	27

4.2. Gedrag

Studenten zijn verschillende gedragingen voorgelegd rondom duurzaamheid van de natuur en de samenleving. Stagiairs laten na afloop van hun stage op een aantal vlakken een verbetering in duurzaam gedrag zien ten opzichte van voor hun vertrek (zie figuur 2.1). Na afloop van de stage

- gooien stagiairs minder vaak eten weg dat nog goed is
- laten ze minder vaak het licht aan wanneer ze een kamer verlaten
- zamelen ze (veel) vaker geld in
- gooien ze minder vaak afval op straat

⁵ Bij de eerste lichting studenten die wegging is een test vragenlijst afgenomen. Deze vragen wijken dusdanig af van de definitieve vragenlijst, dat besloten is deze groep studenten buiten beschouwing te laten.

Figuur 4.1 Gedragsstellingen waar stagiairs na afloop stage significant beter op scoren (% 'vaak' of 'altijd'), n = 33.

In de figuur wordt het percentage 'vaak' of 'altijd' weergegeven. De statistische test wordt echter gedaan op de schaal met alle vier de antwoordcategorieën. Hoewel studenten voor en na de stage in beide gevallen nul keer aangeven 'vaak' of 'altijd' afval op straat te gooien, kruisen de studenten in de nameting significant minder vaak de antwoordcategorie 'soms' en vaker 'nooit' aan in vergelijking met de nulmeting, waardoor toch een positieve verschuiving waar te nemen is.

4.3. Principes

Aan stagiairs zijn ook vragen voorgelegd over drie principes die gerelateerd zijn aan mondiaal burgerschap, namelijk gedeelde verantwoordelijkheid voor problemen in de wereld, inzicht in wederzijdse afhankelijkheid en gelijkwaardigheid van mensen. Op deze drie principes zijn geen verschillen aangetroffen tussen voor- en nameting. De stagiairs lijken op deze punten dus weinig te zijn veranderd door hun stage maar het is ook mogelijk dat het meetinstrument is niet passend is om verandering aan te tonen. In paragraaf 4.8 en hoofdstuk 6 wordt hier nader op ingegaan.

4.4. Kennis

Algemene kennis van de wereld is bij mbo-studenten na de stage iets hoger dan voor de stage. Van alle kennisvragen zijn studenten na de stage beter op de hoogte wat millenniumdoel 3 in houdt: 85 procent geeft na in de nameting een goed antwoord ten opzichte van 52 procent in de nulmeting. Op alle andere kennisvragen zien we wel verbeteringen optreden in de nameting, maar deze zijn niet significant afwijkend van de voormeting. Als we alle vragen bij elkaar optellen blijkt echter wel dat deze verbeteringen de totaalscore positief beïnvloeden. Na afloop van de stage beantwoorden stagiairs significant meer vragen goed dan voor de stage: gemiddeld 5,4 goede antwoorden ten opzichte van gemiddeld 4,7 goede antwoorden in de nulmeting.

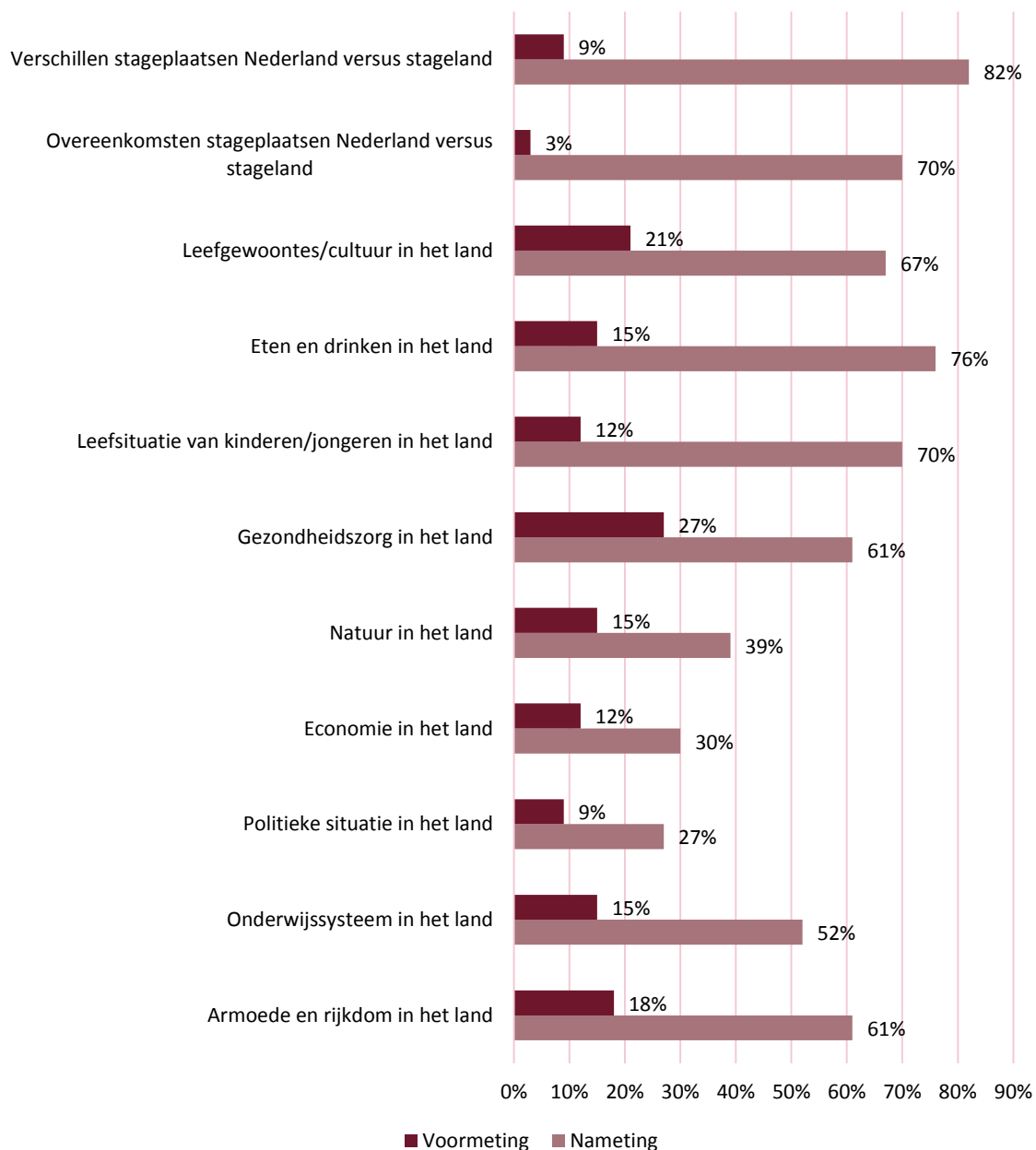
4.5. Overige thema's

Aan stagiairs zijn nog een aantal andere vragen voorgelegd, waarbij de programmacoördinator mogelijk een verandering verwachtte. Zo zijn er vragen gesteld over de culturele flexibiliteit, over

algemene kennis van het stageland, over culture contacten en over ideeën over een buitenlandse stage.

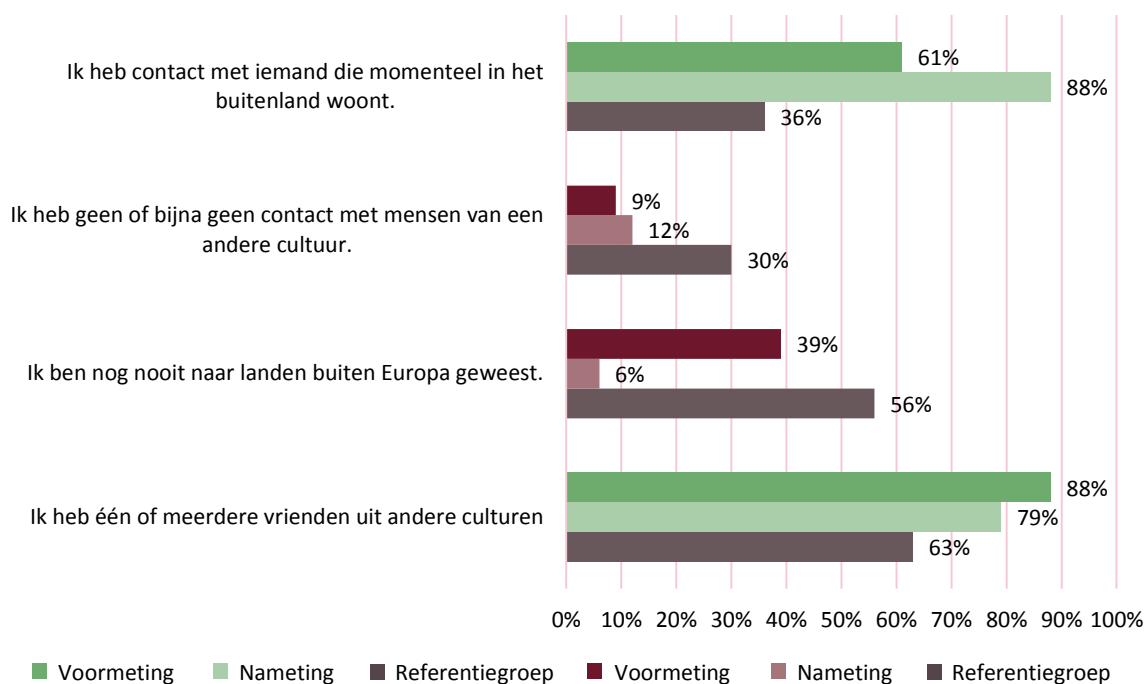
Op twee van deze thema's zijn significant afwijkende verschillen gevonden tussen de nul- en de nameting, namelijk kennis van het stageland en de culturele contacten. Stagiairs lijken niet te zijn veranderd als het gaat om de culturele flexibiliteit en over hun ideeën betreffende een buitenlandse stage.

Aan de mbo-studenten is voorafgaand aan hun stage gevraagd wat hun kennis is over het stageland op twaalf verschillende gebieden, variërend van voedselgewoonten tot de politieke situatie (zie figuur 4.2). Op al deze gebieden geven de stagiairs in de nameting vaker aan dat ze hier meer over afweten dan de voormeting. Dit is niet een bijzonder verrassende uitkomst. Het is vanzelfsprekend dat stagiairs praktische kennis over het land hebben opgedaan omdat ze daar minstens drie maanden hebben verbleven.

Figuur 4.2 Kennis over stageland (% 'ik ben goed op de hoogte'), n = 33.

Aan de mbo-studenten zijn ook vier vragen voorgelegd over hun culturele contacten. Twee van deze vragen beantwoorden de studenten na de stage significant anders dan voor de stage. Deze wijziging is ook vrij voor de hand liggend. Voor de stage was circa 40 procent niet buiten Europa geweest, na de stage is dit 6 procent⁶. Ook het percentage dat contact heeft met iemand die in het buitenland woont, is aanmerkelijk toegenomen. Dit kan worden verklaard doordat veel stagiairs nog contacten onderhouden met personen uit het stageland. Opvallend is overigens wel dat de stagiairs in vergelijking met de referentiegroep (de gemiddelde Nederlands mbo-student in 2013) op alle stellingen hoger scoren⁷. Dat zou een indicatie kunnen geven dat de stage in een ontwikkelingsland een specifieke groep mbo-studenten aanspreekt, namelijk een groep die al geïnteresseerd is in andere culturen. Een andere mogelijke verklaring is dat er een bias is opgetreden door de timing van het meetmoment. De studenten hebben de vragenlijst namelijk ingevuld tijdens de selectiedag, waardoor ze (wellicht onbewust) mogelijk de vragenlijst positiever hebben ingevuld.

Figuur 4.3 Culturele contacten (% 'ja'), n = 33.

4.6. Verandering volgens stagiairs

Stagiairs zijn erg tevreden over hun stage in een ontwikkelingsland. Gemiddeld geven ze een hoog cijfer voor hun stage, een 8,7. In de vragenlijst is ook ruimte gegeven aan stagiairs om te reflecteren op mogelijke veranderingen bij henzelf. Wat zien zij zelf nu zelf als belangrijkste verandering in hun leven door het lopen van een stage in een ontwikkelingsland? Stagiairs noemen zelf het meest dat ze met andere ogen naar hun eigen bestaan zijn gaan kijken en hun leven in Nederland meer relativiseren. Vaak waarderen ze hun leven in Nederland meer; ze genieten van kleine dingen die ze vroeger voor vanzelfsprekend namen. Bijna de helft van de studenten heeft een andere blik op de wereld gekregen (zie ook tabel 4.3 waar wordt uitgewerkt hoe hun blik op de wereld is veranderd). Negen studenten vinden dat ze door de stage een persoonlijke groei hebben doorgemaakt, ze zijn zelfstandiger geworden, ze hebben zichzelf beter leren kennen en meer

⁶ Dit percentage zou 0% moeten zijn, aangezien alle stagiairs hun stage buiten Europa hebben gelopen. Het is mogelijk dat studenten de vragenlijst slordig of niet serieus hebben ingevuld.

⁷ Er is niet berekend of deze scores ook significant afwijken van de referentiegroep.

inzicht gekregen in wat belangrijk is in het leven. Studenten noemen ook inzicht in culturen en waardering voor culturele diversiteit als meest significante verandering (8 keer genoemd). Twee studenten noemen als belangrijkste verandering dat ze duurzamer zijn gaan leven en in hun dagelijks gedrag letten op zaken zoals energie- en waterverbruik, het kopen van fairtrade producten etc.

Tabel 4.2 Genoemde veranderingen door stage met voorbeeldcitaat

Thema's	Aantal x genoemd	Citaat
Andere blik naar eigen leven	18	"De belangrijkste verandering is dat ik bewuster leef en meer van het moment geniet en van de mooie dingen die ik heb. Die ik minder voor ' <i>granted</i> ' neem en ik zeur minder. De <i>Filippino's</i> hadden vaak zo weinig maar wisten daar altijd het beste van te maken. Ik wil daar een voorbeeld van nemen".
Andere blik op de wereld	15	"Ik ben meer van de wereld te weten gekomen, en ook van de ontwikkelingslanden. Niet alleen over het land waar ik stage heb gelopen, maar ook de andere landen die met deze armoede te maken hebben".
Persoonlijke groei	9	"Ik ben mezelf tegen gekomen tijdens mijn stage. Ik ben zelfstandiger, opener en minder bang voor nieuwe dingen".
Inzicht in en waardering voor culturele diversiteit	8	"Ik heb een heel ander beeld gekregen van ontwikkelingswerk. Ik weet nu dat je de mensen in het ontwikkelingsland niet jouw gewoontes en alles moet opdringen maar juist leren van hun gewoontes, regels en cultuur, en vanaf daar samen verder gaan. De mensen helpen op hun manier, zoals zij dat gewend zijn. Onze manier is niet per se beter en daar moet je respect voor hebben. Hun eigen cultuur is juist zo belangrijk voor een land".
Duurzaamheid	2	"Mijn beeld in de armoede en leefomstandigheden van Kenia heeft me flink aangegrepen aan het denken gezet, en mijn eigen leefgewoontes zeker beïnvloed. Zo let ik beter op dat ik de oplader van mijn telefoon uit het stopcontact haal, gooi ik veel minder eten weg, en ben ik sowieso zuiniger met mijn geld".
Overig		"Ik heb geleerd dat Familie erg belangrijk is". "Ik vergelijk dingen van daar en van hier met elkaar qua kosten".

Naast deze hele open vraag naar wat er veranderd is in hun leven, is vervolgens wat specifiek gevraagd of hun kijk op de wereld veranderd is. Alle studenten, op twee na, vinden dat dat het geval is. De stagiairs refereren vooral aan armoede (of armoede gerelateerd aan rijkdom), als gevraagd wordt hoe hun blik op de wereld is veranderd (zie tabel 4.3). Ook culturele diversiteit wordt veel genoemd. Daarnaast hebben jongeren meer inzicht gekregen in wereldproblemen of hun eigen rol daarin. En vier jongeren vinden dat hun blik iets meer iets geopend, dat ze meer interesse hebben in wat er buiten hun eigen land speelt en vier anderen dat ze met een andere blik naar hun eigen bestaan kijken. Daarnaast worden ideeën over ontwikkelingshulp, reizen en andere mensen willen helpen genoemd.

Tabel 4.3 Genoemde veranderingen rond kijk op de wereld met voorbeeldcitaat

Thema's	Aantal x genoemd	Voorbeeldcitaat
Armoede	12	"Het grote verschil tussen arm en rijk, dit wist ik al een beetje maar doordat ik het van dichtbij heb meegemaakt ben ik bewuster".
Culturele diversiteit	8	"Hoeveel verschillende landen, culturen en mensen er wel niet zijn op de wereld en hoe mooi dit is. We kunnen veel van elkaar leren".
Wereldproblematiek en eigen rol	5	"De wereld is groot maar je moet hem klein zien: je bent er om elkaar te helpen".
Open staan/ nieuwsgierigheid naar wat er in de wereld gebeurt	4	"Ik heb een <i>inside</i> blik gehad in een land met heftige problematiek. Het heeft me bewuster gemaakt voor de problemen die er in de wereld zijn en ik wil me meer op de hoogte houden daarvan".
Andere blik naar eigen bestaan	4	"Wij hebben het best goed hier. En dat ga je steeds meer waarderen. Het kan veel slechter!".

Tot slot is gevraagd of jongeren zich nu na de stage anders gaan gedragen dan voor de stage. Vier jongeren vinden van niet en vier jongeren weten nog niet of dat zal gaan gebeuren. De overige 25 stagiairs vinden wel dat ze in hun gedrag zijn veranderd (zie tabel 4.4). Hoewel we in de gedragsstellingen van de survey een beperkt aantal significante veranderingen zagen, geven maar liefst 13 studenten aan dat ze zelf het idee hebben dat ze zich duurzamer zijn gaan gedragen, door bijvoorbeeld korter te gaan douchen of minder vlees gaan eten. Jongeren maken dus wel de link tussen hun stage-ervaring in een ontwikkelingsland en de keuzes die ze maken in hun eigen leven, ook al komt dit niet helemaal tot uiting in de resultaten van de kwantitatieve analyse.

De antwoorden zijn verder vrij divers, waardoor antwoorden bundelen lastiger wordt. Vijf personen geven aan dat ze meer andere mensen willen helpen (doneren, vrijwilligerswerk doen) en drie jongeren geven aan dat ze hun ervaringen en inzichten willen overdragen naar anderen. Drie andere jongeren waarderen hun leven hier en zijn blij met kleine dingen in het leven. Andere zaken die genoemd worden zijn: zelfstandiger worden, zich meer verdiepen in wat er in de wereld gebeurt, zuiniger leven en meer (willen gaan) reizen.

Tabel 4.4 Genoemde gedragsveranderingen met voorbeeldcitaat.

Thema's	Aantal x genoemd	Voorbeeldcitaat
Duurzaamheid	13	"Ik denk voortaan eerst na voordat ik bijvoorbeeld eten weg gooi of het licht aan doe. Ik denk nog vaak terug aan Kenia, waardoor ik eerst nadenk voor dat ik iets doe".
Andere mensen helpen	5	"Ik wil meer doen voor goede doelen en me hier meer in verdiepen".
Inzichten overdragen	3	"Mijn stage op dit moment is al een project dat duurzaamheid en wereldburgerschap stimuleert. Door dit project te doen na mijn stage leer ik meer en kan ik mijn ervaring en boodschap doorgeven aan andere mensen".
Waarderen van kleine dingen of eigen leven	3	"Blij zijn met de kleine dingen in het leven".

Opvallend genoeg refereren de stagiairs in alle open vragen geen enkele keer naar een professionele ontwikkeling die ze hebben doorgemaakt door het lopen van de stage. Dit kan mogelijk liggen aan de setting waarbinnen de vragenlijst is afgenomen (onder de vlag van het programma 'Werken aan de Wereld') waardoor er een minder directe link met de opleiding wordt gemaakt. In de focusgroep met studenten is hier specifiek naar gevraagd. De stagiairs geven aan ook op professioneel vlak te hebben geleerd, hoewel de sector in het ontwikkelingsland wel heel anders is dan in Nederland. De stagiairs zien echter wel mogelijkheden om een deel van wat ze daar geleerd hebben mee te nemen in hun verdere opleiding en werk.

4.7. Mening sociale omgeving over verandering stagiairs

Aan de sociale omgeving van de stagiairs is ook gevraagd of en hoe studenten zijn veranderd door deze stage (zie hoofdstuk 5 voor meer informatie over het onderzoek bij de sociale omgeving). Zien zij enige verandering en welke dan? Tachtig procent van de sociale omgeving vindt dat de stagiair is veranderd, 20 procent vindt dat dat niet het geval is. De meeste genoemde verandering is een persoonlijke ontwikkeling (43 keer genoemd). Daarbij worden vooral zelfstandigheid en op de tweede plaats meer empathie voor omgeving genoemd. Bijzonder is dat de sociale omgeving deze persoonlijke groei het vaakst noemt, terwijl dit bij de stagiairs zelf op de derde plaats beland. Verder worden veel opmerkingen gemaakt richting een veranderde kijk op de wereld (19 keer genoemd) of juist een andere kijk op het bestaan in Nederland of eigen leven (18 keer genoemd). Meer inzicht in of waardering voor culturen (8 keer genoemd) of duurzaamheid (3 keer genoemd) wordt ook gesignaleerd. Ook worden er door drie personen nog een 'negatieve' verandering genoemd, namelijk dat de stagiair minder goed om kan gaan met de Nederlandse regelcultuur of structuur.

Tabel 4.5 Genoemde gedragsveranderingen door sociale omgeving met voorbeeldcitaat.

Thema's	Aantal x genoemd	Voorbeeldcitaat
Persoonlijke groei	43	"Volwassener geworden; bewuster van haar eigen kunnen/handelen en haar doelen in het leven".
Andere blik op de wereld	19	"Meer ervaring over hoe andere mensen in de wereld leven of moeten leven".
Andere blik op eigen leven	18	"Is anders gaan kijken naar het leven hier in Nederland en daar buiten. Tevreden met minder en vraagt zich soms af waar men hier moeilijk over doet. Ze heeft gezien dat je met weinig ook gelukkig, tevreden en vooral gastvrij kan zijn".
Cultuur	8	"De student heeft intensief contact gehad met een andere cultuur. Ze heeft begrip gekregen voor verschillen tussen mensen".
Duurzaamheid	3	"Ze is zich meer bewust geworden van hoe goed ze het eigenlijk heeft. Daardoor gaat ze bewuster met zaken om zoals voedsel, problemen van haarzelf en anderen".

4.8. Conclusie

De kwantitatieve data uit de nul- en nameting laat zien dat stagiairs zich na afloop van het programma iets duurzamer lijken te gedragen. Zo gooien ze minder vaak eten weg dat nog goed is, laten ze minder vaak het licht aan wanneer ze een kamer verlaten, zamelen ze vaker geld in voor goede doelen en gooien ze minder vaak afval op straat. Als gevraagd wordt aan stagiairs of ze zich anders zijn (of gaan) gedragen door de stage-ervaringen, denkt driekwart van de stagiairs dat dat het geval is. De gedragsverandering die het meest genoemd wordt, is een duurzame gedragsverandering. Dit wordt enigszins bevestigd uit de kwantitatieve data.

Op de overige gedragsstellingen en over de drie principes die ten grondslag liggen aan mondiaal burgerschap, gelijkwaardigheid van mensen, wederzijdse afhankelijkheid in de wereld en een gedeelde verantwoordelijkheid voor mondiale problemen zien we geen significante verschillen. Dit resultaat staat in contrast met wat stagiairs hier zelf van vinden. Als aan stagiairs zelf gevraagd wordt of ze zijn veranderd door de stage, zeggen alle stagiairs op twee na, dat dat inderdaad het geval is. Het leven in een ander land heeft een groot deel van de stagiairs anders laten kijken naar hun eigen bestaan in Nederland en naar de wereld. Hoewel we in de kwantitatieve meting geen verschillen zien op attitudestellingen, vinden studenten dus zelf wel dat zij op dat vlak veranderd zijn. Mogelijk zijn de stellingen die zijn voorgelegd te algemeen van aard of is het tijdstip van de nulmeting niet goed gepland. De studenten hebben de nulmeting ingevuld tijdens de selectiedag. Hoewel uitdrukkelijk is gezegd dat het invullen van de vragenlijst niet gerelateerd is aan de selectie is het mogelijk dat studenten de nulmeting sociaal wenselijk hebben geantwoord. De nulmeting is dan mogelijk positiever dan de daadwerkelijke situatie, waardoor het lastiger is om een verschil te vinden tussen nul- en nameting. Daarnaast is het beperkt mogelijk statistische testen goed uit te voeren op een klein aantal respondenten.

Naast houdingsverandering als een andere kijk op de wereld of hun eigen leven, vindt een derde van de stagiairs dat ze een persoonlijke ontwikkeling hebben doorgemaakt. Dit punt wordt door de sociale omgeving als grootste verandering genoemd. Mogelijk dat stagiairs deze persoonlijk groei minder opmerken of minder belangrijk vinden in vergelijking met hun sociale omgeving.

Stagiairs beantwoorden na de stage wel meer kennisvragen goed dan voor hun stage, wat er op duidt dat hun algemene kennis over de wereld iets is toegenomen. Ook is hun (eigen ingeschatte) kennis van het stageland toegenomen en scoren ze hoger op de schaal van culturele contacten. Stagiairs lijken niet te zijn veranderd als het gaat om culturele flexibiliteit en over hun ideeën betreffende een buitenlandse stage.

Om de onderzoeksvraag 'in welke mate en op welke wijze heeft deelname aan een stage in een ontwikkelingsland effect op het mondiaal burgerschapsgedrag van mbo-studenten' is op basis van de bovenstaande data niet heel eenduidig te beantwoorden. Er zijn aanwijzingen dat mbo-studenten hun gedrag gedeeltelijk verduurzamen door de stage. Hoewel we weinig attitude veranderingen zien als het gaat om de drie principes van mondiaal burgerschapsgedrag, zeggen stagiairs zelf wel dat zij anders zijn gaan kijken naar hun eigen leven en de wereld.

5. SOCIALE OMGEVING

5.1. Inleiding

Alle studenten die via het programma 'Werken aan de Wereld' een buitenlandse stage volgden, is gevraagd om emailadressen aan te leveren van personen uit de directe sociale omgeving. Zoals in de inleiding is gemeld, is de achterliggende gedachte van het subsidiëren van een stageprogramma dat niet alleen jongeren door een buitenlandse stage veranderen maar dat jongeren als ambassadeurs hun sociale omgeving positief kunnen beïnvloeden. Om deze hypothese te toetsen, zijn personen in de directe sociale omgeving benaderd om direct na de selectie van de student en één á twee maanden na afloop van de terugkeer van de student een vragenlijst in te vullen. In totaal hebben 116 personen beide vragenlijsten ingevuld⁸. Waar mogelijk zullen deze data vergeleken worden met vergelijkbare data van de gemiddelde Nederlander als referentiegroep (Boonstoppel & Van Elfrinkhof, 2013). In dit hoofdstuk zal de volgende onderzoeksvraag beantwoord worden, namelijk in welke mate er effecten optreden bij de directe leefomgeving van studenten. In dit hoofdstuk worden alleen significant afwijkende resultaten gepresenteerd, namelijk verschillen waarbij de sociale omgeving in de nameting significant positiever scoort dan de voormeting. In bijlage 3 zijn de uitkomsten op alle vragen weergegeven.

5.2. Achtergrondkenmerken

Aan de respondenten zijn een aantal vragen over achtergrondkenmerken voorgelegd om een idee te krijgen hoe de sociale omgeving van de stagiairs eruit ziet. De vragenlijst is vaker ingevuld door vrouwen dan door mannen. De gemiddelde leeftijd van de sociale omgeving is circa 35 jaar. Ouders en goede vrienden/vriendinnen vulden de vragenlijst het meest in, gevolgd door broers/zussen of andere familie. De helft van de sociale omgeving is hoogopgeleid. Een minderheid van de sociale omgeving is religieus en vrijwel alle respondenten zijn autochtoon.

Tabel 5.1 Achtergrondkenmerken van de sociale omgeving

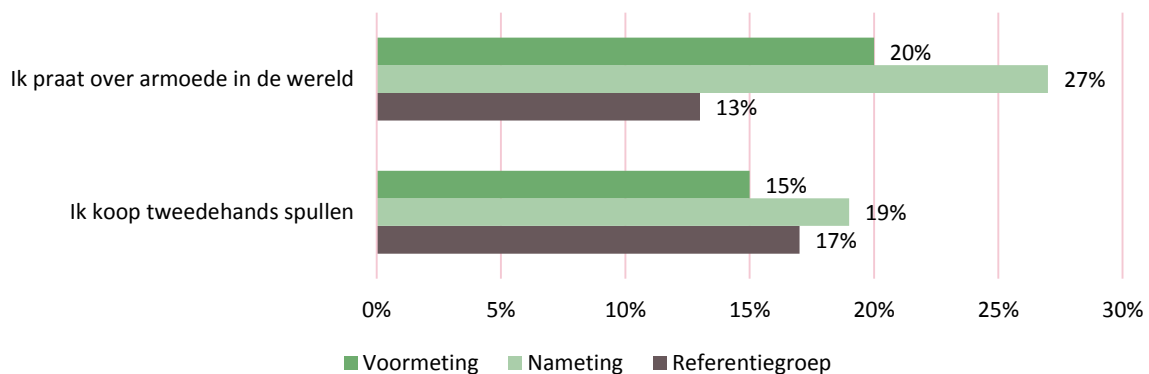
Achtergrondkenmerken		%
Geslacht	Man	34
	Vrouw	66
Leeftijd	Gemiddelde leeftijd	35
Relatie	Ouder	30
	Broer/zus	15
	Goede vriend(in)	32
	Klasgenoot	1
	Familie (overig)	14
	De vriend/vriendin van stagiair	5
	Anders	5
Opleiding ⁹	Laag opgeleid	17
	Gemiddeld opgeleid	35
	Hoog opgeleid	48
Religieus	Behorend tot kerk/geloofsgemeenschap	21

⁸ Alleen respondenten die de vragenlijst twee maal hebben ingevuld, zijn in de kwantitatieve analyse meegenomen, zodat de twee groepen (voor en nameting) op allerlei achtergrondkenmerken identiek aan elkaar zijn. Voor de open vragen zullen alle 132 ingevulde nametingen gebruikt worden.

⁹ Aan de respondenten is gevraagd aan te kruisen welk soort opleiding men heeft gevolgd. Onder laag opgeleid valt basisonderwijs, lbo/ vbo/ vmbo, mulo/ mavo, de eerste 3 leergangen van havo/vwo en mbo kwalificatieniveau 1 (of vergelijkbaar). Onder gemiddeld opgeleid wordt verstaan bovenbouw havo/vwo, mbo kwalificatieniveaus 2, 3 en 4 (of vergelijkbaar). Onder hoog opgeleid valt hbo/wo (of vergelijkbaar).

5.3. Gedrag

Net als bij de studenten zelf, is de sociale omgeving een aantal gedragsstellingen voorgelegd die inzicht geven in de mate waarin personen duurzame keuzes maken in hun dagelijkse leven. Als de data uit de voor en nameting met elkaar vergeleken worden, blijkt de sociale omgeving op twee punten is veranderd. Ze geven vaker aan tweedehands spullen te kopen en zijn meer gaan praten over armoede (zie figuur 5.1). Als we de cijfers van het kopen van tweedehands spullen vergelijken met de referentiegroep, blijkt dat de referentiegroep (een meting uit 2013) qua score tussen de nul- en nameting van deze sociale omgeving valt¹⁰. Het is mogelijk dat de positieve stijging meer een maatschappelijke trend weergeeft, dan een verandering die het gevolg is het volgen van de verhalen van de stagiairs. Bij de andere verandering, het praten over armoede in de wereld, blijkt dat het percentage dat aangeeft vaak of altijd over armoede te praten bij de sociale omgeving in de nulmeting al een stuk hoger ligt dan de referentiegroep. Het is onwaarschijnlijk dat de stijging die bij de nameting waargenomen wordt, door een maatschappelijke trend is weergegeven en meer voor de hand liggend dat dit het gevolg is van de stage.

Figuur 5.1 significant afwijkende gedragsstellingen (% 'vaak' of 'altijd'), n = 116

5.4. Principes

Aan de sociale omgeving zijn ook stellingen voorgelegd over drie principes die gerelateerd zijn aan mondiaal burgerschap, namelijk gedeelde verantwoordelijkheid voor problemen in de wereld, inzicht in wederzijdse afhankelijkheid en gelijkwaardigheid van mensen. Op deze drie principes zijn geen verschillen aangetroffen tussen voor en nameting. De sociale omgeving lijkt op deze punten dus weinig te zijn veranderd.

5.5. Mening van de sociale omgeving

Tot slot is aan de sociale omgeving zelf gevraagd of en zo ja hoe hun blik op de wereld is veranderd door de verhalen van de stagiair¹¹. Meer dan de helft vindt dat dat niet het geval is. De belangrijkste reden hiervoor is dat mensen al een eigen wereldbeeld hebben ontwikkeld, die niet door verhalen van een ander aangepast worden. Iemand zegt hierover: "Mijn blik op de wereld is te duidelijk om door een student die drie maanden ergens anders heeft gezeten te veranderen". Ook wordt door meerdere mensen aangegeven dat verhalen horen toch iets anders is dan het zelf te ervaren. Een respondent "De student heeft alles veel intenser beleefd dan ik. Ik denk dat als ik zelf

¹⁰ Er is geen data aanwezig van een controlegroep. Het is daardoor lastiger om eventueel gevonden verschillen toe te wijzen aan de interventie. Het is ook mogelijk dat het verschil door een andere factor wordt veroorzaakt. Om die reden is data toegevoegd van hoe gemiddelde Nederlander hier op scoort (referentiegroep) afkomstig uit het NCDO onderzoek Nederlanders & de Wereld 2013. Dit geeft enigszins een indicatie of eventuele verandering bij de doelgroep te attribueren zijn aan de interventie of niet.

¹¹ Hierbij zijn alle 132 ingevulde nametingen gebruikt.

naar Kenia was geweest mijn blik waarschijnlijk wel zou zijn veranderd. Wanneer je er zelf bent geweest heeft het denk ik veel meer impact op je dan dat je (slechts) verhalen van iemand erover hoort”.

Toch geeft 42 procent aan een andere blik op de wereld gekregen (zie tabel 5.2). In totaal hebben 40 personen meer informatie gegeven op welke manier hun blik op de wereld is veranderd. De sociale omgeving heeft vooral een beter beeld gekregen over de leefsituatie in ontwikkelingslanden (12 keer genoemd) en armoede (11 keer genoemd). Bij tien mensen heeft dat geleid tot een veranderde kijk op het eigen bestaan, vaak waardeert men de eigen levenssituatie meer. Een aantal mensen is aan het nadenken gezet over culturele diversiteit (8 keer genoemd), ontwikkelingshulp of over mondiale problemen en de eigen rol van mensen hierin (3 keer genoemd).

Tabel 5.2 Genoemde veranderingen rond kijk op de wereld met voorbeeldcitaat

Thema's	Aantal x genoemd	Voorbeeldcitaat
Meer zicht op situatie en bestaan in een ontwikkelingsland	12	“Bewustzijn over de situatie in ontwikkelingslanden had ik al, maar door de verhalen en activiteiten van de student in het ontwikkelingsland komt de situatie wel ineens dichterbij dan voorheen. Het is een extra eyeopener geweest voor mij zelf”.
Armoede	11	“Het komt erg dicht bij, armoede krijgt een gezicht”.
Veranderde blik op eigen bestaan	10	“Meer doordrongen van het leed en de armoede elders in de wereld en ook bewuster van alle luxe en mogelijkheden die we hier hebben en die we als heel vanzelfsprekend ervaren. Dat het hier vrijwel niet gaat om te (over)leven, maar om meer of minder riant te leven”.
Cultuur	8	“Dat verandering brengen in en andere cultuur niet makkelijk gaat. Mensen berusten vaak in hun ellende en denken dat verandering, verbetering toch niet lukt. Een houding van het is nu eenmaal zo”.
Ideeën over ontwikkelingshulp	7	“mijn dochter is op stage in Nicaragua geweest en wij hebben haar daar opgezocht. In eerste instantie door haar verhalen en later door het zelf te zien en te ervaren is mijn beeld van dat land (en ontwikkelingslanden in het algemeen) veranderd. De lokale mensen hebben een heel goed beeld van wat er mis is en wat er moet gebeuren. Wij kunnen als NL niet zomaar hulp geven maar moeten dat duidelijk afstemmen op de behoeftes waarbij we er voor moeten zorgen dat de “oplossing” begrepen en gedragen wordt door de lokale bevolking”.
Wereldproblemen en je eigen rol	3	“Iedere keer opnieuw moet ik me hier realiseren, wat het betekent als je kind van andere omstandigheden bent, natuur en cultuur en dat we wel van alles kunnen vinden, maar dat, wat je meekrijgt in grote mate bepaalt hoe je denkt en handelt, en dat dat alleen maar verandert door iedereen toegang tot onderwijs en informatie te geven. Een veilig thuis voor iedereen. Dit wist ik al wel, maar dat bewustzijn moet wel onderhouden worden”.

Gaan deze mensen die de stagiairs van dichtbij hebben gevolgd nu ook anders handelen? Dit laatste wordt door circa een kwart van de mensen onderkent (34 personen). Daarbij is de categorie die het meest wordt genoemd, niet een echte handelingscategorie maar meer een soort levenshouding, namelijk met een andere blik naar het eigen bestaan kijken, zoals meer genieten van kleine dingen, relativiseren etc. (dertien keer genoemd). Duurzamer leven (zuiniger, groener) en meer aandacht om anderen te helpen worden tien keer en respectievelijk negen keer genoemd. Een klein aantal, 5 mensen, geven aan hun doneergedrag aan te passen (meer doneren, of juist andere goede doelen kiezen).

5.6. Conclusie

De voor- en nameting geeft niet of nauwelijks aanwijzingen dat de sociale omgeving van stagiairs veranderd is qua houding of gedrag. Op één punt dat gelieerd lijkt te zijn aan de stage gedragen ze zich echter wel anders: na afloop van de stage geeft de sociale omgeving significant vaker aan dat

ze praten over armoede in de wereld in vergelijking met de nulmeting. De referentiegroep van de gemiddelde Nederlander doet dit in veel mindere mate, dus het lijkt erop dat deze verandering is ingegeven door contacten met de stagiair.

Hoewel het uit de kwantitatieve data niet blijkt, geeft circa twee vijfde van de sociale omgeving zelf aan wel hun blik op de wereld te hebben veranderd door de verhalen die zij van de stagiair hebben meegekregen. Mogelijk sluiten de houdingsvragen in de vragenlijst niet aan bij de verandering die bij een deel van de sociale omgeving optreedt. Twee vijfde van de respondenten geven aan meer inzicht gekregen in het bestaan in een ontwikkelingsland, armoede en culturele verschillen. De confrontatie met deze verhalen heeft bij een deel ook toe geleid dat ze op een andere manier naar hun eigen bestaan kijken en dit meer waarderen of relativeren. Het merendeel van de sociale omgeving zegt geen andere dingen te gaan doen in het dagelijks leven. Een kwart van de personen zegt dat wel te doen, maar de grootste antwoordcategorie is een wijziging in levenshouding, dus het aanpassen van concrete gedragingen is veel minder sterk aanwezig dan bij de studenten zelf.

Al met al lijkt voor de hypothese van olievlekwerking, waarbij stagiairs als ambassadeurs hun eigen sociale omgeving veranderen, beperkte ondersteuning te zijn vanuit de data. Het is echter ook mogelijk dat de vragenlijst onvoldoende aansluit bij de verandering die een deel van de sociale omgeving zelf rapporteert. Twee vijfde van de respondenten vindt zelf dat hun blik op de wereld is veranderd. Daarnaast is de sociale omgeving is iets meer gaan praten over armoede.

6. SAMENVATTING EN CONCLUSIES

Het programma 'Werken aan de Wereld' wordt door VSO Nederland in samenwerking met het Koning Willem I College en ROC Midden Nederland uitgevoerd. Het programma is gestart in augustus 2011 en wordt gefinancierd door Subsidiefaciliteit Burgerschap en Ontwikkelingssamenwerking (SBOS). 'Werken aan de Wereld' heeft tot doelstelling om van mbo-studenten actieve wereldburgers te maken. Het programma omvat een stagecomponent in ontwikkelingslanden met daarop volgend het uitvoeren van promotieactiviteiten in Nederland door de uitgezonden stagiairs. Daarnaast wordt in de school een lessenserie over mondiaal burgerschap ontwikkeld en uitgerold, zodat de stagecomponent is ingebed in een breder geheel. Stagiairs fungeren zo als ambassadeurs voor wereldburgerschap die invloed uitoefenen op school en hun sociale omgeving. Ze zijn daarmee *agents of change* waardoor het bereik van het programma nog groter is. In dit slothoofdstuk worden alle uitkomsten samengevat en worden conclusies getrokken of aangetoond kan worden of het programma 'Werken aan de Wereld' effectief is geweest. We doen dit aan de hand van de drie eerder geformuleerde onderzoeksvragen.

Lessenserie

De eerste onderzoeksvraag die in deze evaluatie beantwoord wordt is de onderzoeksvraag: *In welke mate en op welke wijze heeft deelname aan de lessenserie effect op het mondiaal burgerschap (kennis, houding en gedrag) van mbo-studenten?*

We kunnen concluderen dat de lessenserie 'Werken aan de Wereld' een beperkt positief effect heeft op studenten die het programma volgen, met name op het vlak van kennis en houding. Als het gaat om duurzaam gedrag zien we geen effecten.

Jongeren geven na afloop meer goede antwoorden op kennis *multiple choice* vragen die gerelateerd zijn aan de inhoud van de lessenserie. Ook geven ze een positiever antwoord op twee houdingsvragen na afloop van de lessenserie in vergelijking met daarvoor. Jongeren zijn vaker van mening dat Nederland arme landen moet helpen met het oplossen van hun problemen. Daarnaast zijn ze na afloop van de lessenserie significant vaker van mening dat zijzelf een bijdrage kunnen spelen aan het oplossen van wereldproblemen door de keuzes die zij maken in hun dagelijkse leven. Deze laatste verandering is cruciaal. Als jongeren het idee hebben dat zij zelf invloed kunnen uitoefenen met hun gedrag, zullen ze ook sneller geneigd zijn om zich duurzamer te gedragen. Ze geloven immers dat ze het verschil kunnen maken. Op alle gedragsstellingen rondom duurzaamheid zien we echter geen verschil. Dit wordt ook bevestigd door de studenten zelf. Het merendeel denkt dat ze hun gedrag naar aanleiding van de lessenserie niet zullen veranderen. Docenten geven ook aan dat een gedragsverandering waarschijnlijk te ambitieus is voor dit relatief korte lessenserie.

Stage in een ontwikkelingsland

De tweede onderzoeksvraag betrof de effecten van de stage in een ontwikkelingsland en was als volgt geformuleerd: *In welke mate en op welke wijze heeft deelname aan een stage in een ontwikkelingsland effect op het mondiaal burgerschap (kennis, houding en gedrag) van mbo-studenten?*

Op basis van de data is deze vraag niet heel eenduidig te beantwoorden. We zien een kennistoename van algemene kennis en ook een toename in hun eigen ingeschatte kennis over het ontwikkelingsland waar ze stage liepen. Daarnaast zijn er aanwijzingen dat mbo-studenten hun gedrag gedeeltelijk verduurzamen door de stage als we kijken naar de kwantitatieve data voorafgaand aan en na afloop de stage. Zo gooien ze minder vaak eten weg dat nog goed is, laten

ze minder vaak het licht aan wanneer ze een kamer verlaten, zamelen ze vaker geld in voor goede doelen en gooien ze minder vaak afval op straat na de stage in vergelijking met daarvoor. Driekwart van de stagiairs is zelf van mening dat ze zich anders zijn (of gaan) gedragen door de stage-ervaringen. De gedragsverandering die zij zelf het meest noemen, is een duurzame gedragsverandering. We zien geen attitude veranderingen als het gaat om de drie principes van mondiaal burgerschapsgedrag. Maar bijna alle stagiairs zijn zelf wel van mening dat zij anders zijn gaan kijken naar hun eigen leven en de wereld. Daarnaast vindt een derde van de stagiairs dat ze een persoonlijke ontwikkeling hebben doorgemaakt. Dit punt wordt door de sociale omgeving als grootste verandering genoemd. Mogelijk dat stagiairs deze persoonlijk groei minder opmerken of minder belangrijk vinden in vergelijking met hun sociale omgeving. Stagiairs zijn erg positief over hun stage, ze geven deze gemiddeld een 8,7.

Hierbij is het ook belangrijk een kanttekening te maken over een mogelijke beperking van de onderzoeksmethodiek van deze evaluatie. We zien een discrepantie optreden tussen de kwalitatieve en kwantitatieve data als het gaat om houding: in de kwantitatieve metingen worden geen houdingseffecten gevonden terwijl in de kwalitatieve data een overtuigend beeld naar voren komt dat studenten op dat vlak wel veranderd zijn. De houdingsvragen die in de vragenlijst zijn gesteld lijken niet voldoende de verandering te dekken die studenten zelf signaleren. De vragen rondom de drie principes van mondiaal burgerschap – gedeelde verantwoordelijkheid voor mondiale problemen, wederzijdse afhankelijk in de wereld en gelijkwaardigheid van mensen – zijn mogelijk op een te globaal niveau gesteld om de veranderingen bij de stagiairs goed in kaart te brengen. Daarnaast is het mogelijk dat het meetmoment bij aanvang niet opportuun was. De studenten hebben de nulmeting ingevuld tijdens de selectiedag. Hoewel uitdrukkelijk is gezegd dat het invullen van de vragenlijst niet gerelateerd is aan de selectie is het mogelijk dat studenten bij het beantwoorden toch sociaal wenselijk zijn gaan antwoorden. De hele dag stond voor hen in het teken om zo goed mogelijk te presteren om in aanmerking te komen voor een stageplaats. Het is mogelijk dat de nulmeting positiever is ingevuld dan daadwerkelijk het geval is, waardoor het lastiger is om een verschil te vinden tussen nul- en nameting. Daarnaast is het beperkt mogelijk statistische testen goed uit te voeren op een klein aantal respondenten.

Effecten op de sociale omgeving

Tot slot gaan we in op de laatste onderzoeksvraag *In welke mate treden er effecten op bij de directe leefomgeving van stagiairs?*

Bij stage en uitwisselingsprogramma's is de aanname dat jongeren als *change agents* of ambassadeurs hun sociale omgeving kunnen veranderen. De investering in jongeren vertaalt zich niet alleen terug in veranderde jongeren, maar ook in een veranderde omgeving doordat jongeren hun sociale omgeving positief zullen beïnvloeden. In dit onderzoek hebben wij gekeken of dit effect optreedt bij de directe sociale omgeving van jongeren (vrienden en familie). Andere groepen zoals docenten of stagebedrijven zijn niet onderzocht.

Uit onze data blijkt slechts beperkte ondersteuning voor deze hypothese. We zien geen verschillen bij de sociale omgeving tussen de nul- en nameting op vrijwel alle gedrags- en houdingsstellingen. Eén uitzondering daargelaten: de sociale omgeving is na afloop van de stage iets meer gaan praten over armoede. Het is echter ook mogelijk dat de vragenlijst onvoldoende aansluit bij de verandering die een deel van de sociale omgeving zelf rapporteert. Twee vijfde van de respondenten vindt namelijk zelf wel dat hun blik op de wereld is veranderd door de verhalen van de stagiairs. Het merendeel van de sociale omgeving zegt geen andere dingen te gaan doen in het dagelijks leven. Het aanpassen van concrete gedragingen in het dagelijks leven is veel minder sterk aanwezig dan bij de studenten zelf.

LITERATUUR

- Boonstoppel, E., & Van Elfrinkhof, A. (2013). *Nederlanders & de wereld 2103* (Onderzoeksreeks, 15). Amsterdam: NCDO. Geraadpleegd op <http://www.ncdo.nl/nederlanders-en-de-wereld-2013>
- Deuss, M., Van Eerdewijk, A., & Westeneng, J. (2008). *Hoofd, handen en hart in beweging: Een studie naar het effect op draagvlak en de uitvoering van het Edukans Going Global programma*. Nijmegen: CIDIN Radboud Universiteit.
- Douglas, C., & Jones-Ridders, C. (2001). Study Abroad Programs and American Student Worldmindedness. [Effectstudie: effectiviteit van interventiemethoden]. *Journal of Teaching in International Business*, 13 (1), 55-66. Geraadpleegd op <http://www.tandfonline.com/toc/wtib20/13/1>
- Hogeling, L., & Van Elfrinkhof, A. (2013). *Jongeren & de Wereld 2013* (Onderzoeksreeks, 17). Amsterdam: NCDO. Geraadpleegd op <http://www.ncdo.nl/jongeren-en-de-wereld-2013>
- Inspectie Ontwikkelingssamenwerking en Beleidsevaluatie (2008). *Xplore-programma* (Vol. 313). Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken.
- Kroeze, R. (2013). *Vergroten van mondiaal burgerschap bij de indirecte doelgroep: Evaluatiestudie naar het effect van typen 'presentaties' op het mondiaal burgerschap van de ontvangers* (Master scriptie, Universiteit Twente, Nederland).
- Tijkotte, E. (2007). *Is ervaring openbaring? Een onderzoek naar het draagvlak voor ontwikkelingssamenwerking onder jongeren en de invloed van het verblijf in een ontwikkelingsland* (Afstudeerscriptie, Radboud Universiteit Nijmegen, Nederland).

BIJLAGE 1 ONDERZOEKSVERANTWOORDING

A. Onderzoeksmethodiek lessenserie

Op het Koning Willem 1 college in Den Bosch en later ook ROB Midden Nederland is door docenten in samenwerking met VSO een lessenserie Werken aan de Wereld ontwikkeld. De effecten van de lessenserie op studenten is ook via een nul/ en nameting onderzocht. In 2012 werd er een pilot van de lessenserie ontwikkeld. Het onderzoeksdesign en de vragenlijst is tegelijkertijd getest. Daar bleken een aantal belangrijke lessen voor deze evaluatie. Zaken die verbetering nodig hadden waren een goede instructie van docenten, het benadrukken van het belang van invullen van de nameting, koppeling van wachtwoorden via het studentnummer veranderen in koppeling van algemene wachtwoorden, uitzetten via het enquête-instrument van ROC zelf had aantal beperkingen. Deze zaken zijn meegenomen bij de evaluatie van de lessenserie in het voorjaar van 2013.

In april 2013 zijn 14 klassen via hun docent benaderd om een digitale vragenlijst in te vullen. In totaal zijn er 262 enquêtes ingevuld. Na afloop van de lessenserie, ongeveer twee maanden later, zijn dezelfde studenten benaderd om de vragenlijst in te vullen. Bij de nameting zijn er 155 vragenlijsten ingevuld. De studenten vulden een gekozen wachtwoord in, zodat de voor- en nameting aan elkaar gekoppeld konden worden. Na opschoning van het databestand konden 132 vragenlijsten gekoppeld worden. De analyse is op deze vragenlijsten verricht, omdat we hierbij zeker weten dat de groepssamenstelling tussen de voor- en nameting volkomen identiek was. Verschillen tussen voor- en nameting kunnen dan op conto van de lessenserie worden geschreven omdat er geen verschillen in de groepssamenstelling bestaan. In overleg met het ROC Midden Nederland is getracht een controlegroep in te stellen bij eerstejaars klassen van dezelfde afdelingen als die van KW1C. Dit is echter mislukt. Om meerdere redenen bleek het moeilijker dan verwacht om docenten bereid te vinden om de vragenlijst twee maal in te vullen. Na verschillende reminders zijn pogingen hiertoe gestaakt.

In de analyses wordt gebruik gemaakt van een paired sample T-toets om gemiddelden met elkaar te vergelijken. Deze toets wordt gebruikt wanneer per proefpersoon twee waarden worden vergeleken, in dit geval een voor- en nameting. De toets meet of de gevonden verschillen tussen de voor- en nameting al dan niet op toeval berusten.

B. Onderzoeksmethodiek stageprogramma

Mbo-studenten die geïnteresseerd waren in het lopen van een stage via dit programma, zijn tijdens de informatie en selectie-bijeenkomst van VSO gevraagd een vragenlijst in te vullen. Dit is op 5 verschillende momenten gebeurd tussen 2012 en 2014, omdat stagiaires in groepen uitgezonden werden. In eerste instantie was dit elk half jaar, later werd dit naar één maal per jaar gebracht. VSO heeft ook een extra lichting van negen stagiaires begeleid die afkomstig waren van een ander stageprogramma. Ook deze jongeren hebben voorafgaande aan hun vertrek de vragenlijst ingevuld. Alle studenten hebben ongeveer twee maanden na terugkomst dezelfde vragenlijst met wat aanvullende open vragen opnieuw ingevuld, via een mail met een link naar de vragenlijst. De eerste lichting heeft ook een test versie van de vragenlijst ingevuld, maar deze is daarna aangepast. Besloten is om de data uit de eerste lichting niet mee te nemen in de analyse (6 studenten). In totaal hebben 33 studenten de nulmeting en nameting ingevuld. Er zijn iets meer vragenlijst bij de nulmeting afgenomen, omdat deze studenten of hebben afgezien van de stage of niet geselecteerd zijn. Deze vragenlijsten zijn uit de analyse verwijderd. De respons van beide metingen was 100 procent, deze was verplicht. Er is één focusgroep gehouden, waarbij stagiaires van de lichting september 2013 na hun terugkomst in januari 2014 verder uitgevraagd zijn over hun stage-ervaring en wat het met hen heeft gedaan.

Tabel 1 Overzicht meetmomenten

	Nulmeting	Nameting
Groep 2	Mei 2012	Maart 2013
Groep 2b	Juni 2012	Maart 2013
Groep 3 en 4	April 2013	Februari 2014
Groep 5 en 6	Juni 2014	Januari 2015

C. Onderzoeksmethodiek bij sociale omgeving

Alle studenten die geselecteerd zijn om deel te nemen aan het stage uitwisseling werd gevraagd om minimaal 5 mailadressen aan te leveren van mensen uit hun sociale omgeving die zij op de hoogte zouden houden van hun stage/ervaring. Deze personen zijn uitgenodigd om / voor vertrek van de jongeren / een vragenlijst in te vullen. Ruim anderhalve maand na terugkomst van de jongeren is de sociale omgeving weer benaderd voor de nameting, waarbij ook hier wat aanvullende open vragen zijn gesteld. In de onderstaande tabel is de respons per lichting en meetmoment aangegeven. Deze varieerde tussen de 88% en de 57% bij de nulmeting en tussen de 71% en de 49% bij de nameting.

Tabel 2 Overzicht respons per meetmoment

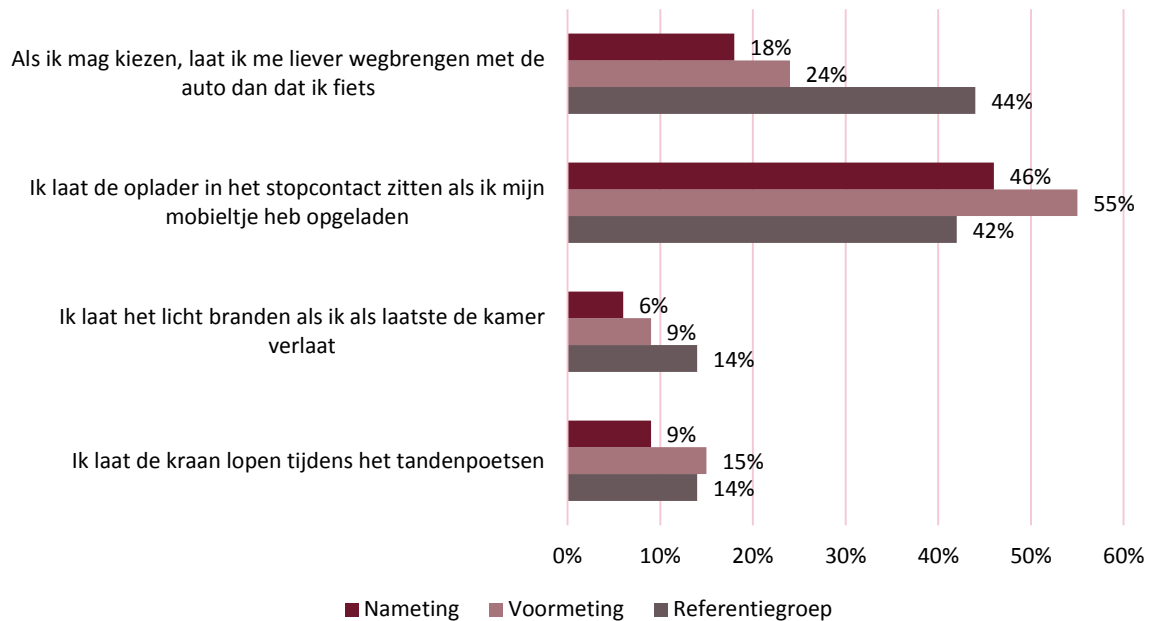
	Nulmeting		Nameting	
	Meetmoment	Respons	Meetmoment	Respons
Lichting 2	Juni/Juli 2012	73%	Febr 2013	64%
Lichting 2B	Juli/Aug 2012	57%	Febr/mrt 2013	49%
Lichting 3 en 4	Mei/juni 2013	88%	Febr 2014	67%
Lichting 5 en 6	Juni/juli 2014	83%	Jan 2015	71%

In de analyse zijn alleen de vragenlijsten gebruikt van personen die zowel de nul/ als nameting hebben ingevuld. Dit zijn in totaal 116 personen. We kunnen daardoor via een paired t/toets toetsen of eventuele veranderingen in de tijd zijn opgetreden.

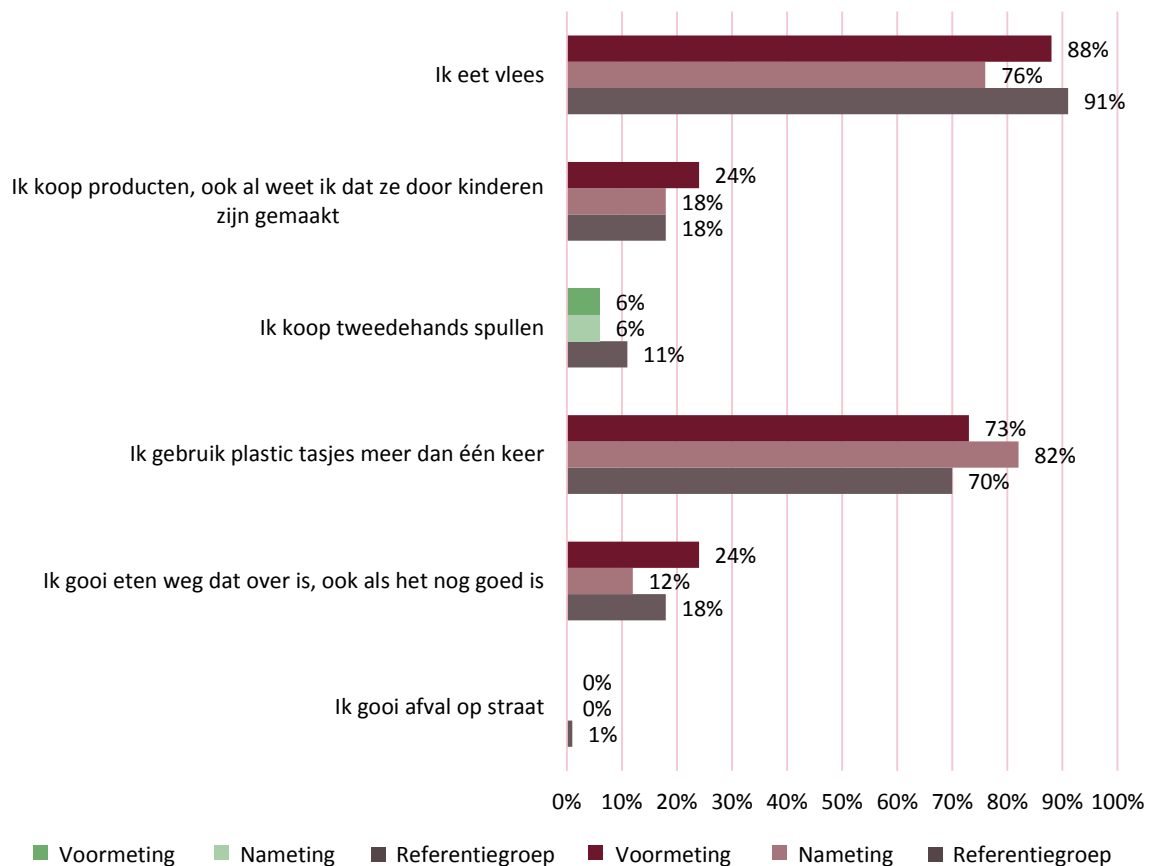
Daarnaast is bij de sociale omgeving ook een focusgroep georganiseerd in januari 2014. Helaas bleek het lastig om ouders zover te krijgen hier tijd in te investeren en waren er ook op het laatste moment nog wat afmeldingen. De focusgroep was daarom vrij klein, de ouders van 2 studenten waren aanwezig. De verzamelde data is daarmee niet echt representatief maar is wel gebruikt om de uitkomsten uit de vragenlijst te verdiepen.

BIJLAGE 2: AANVULLENDE FIGUREN

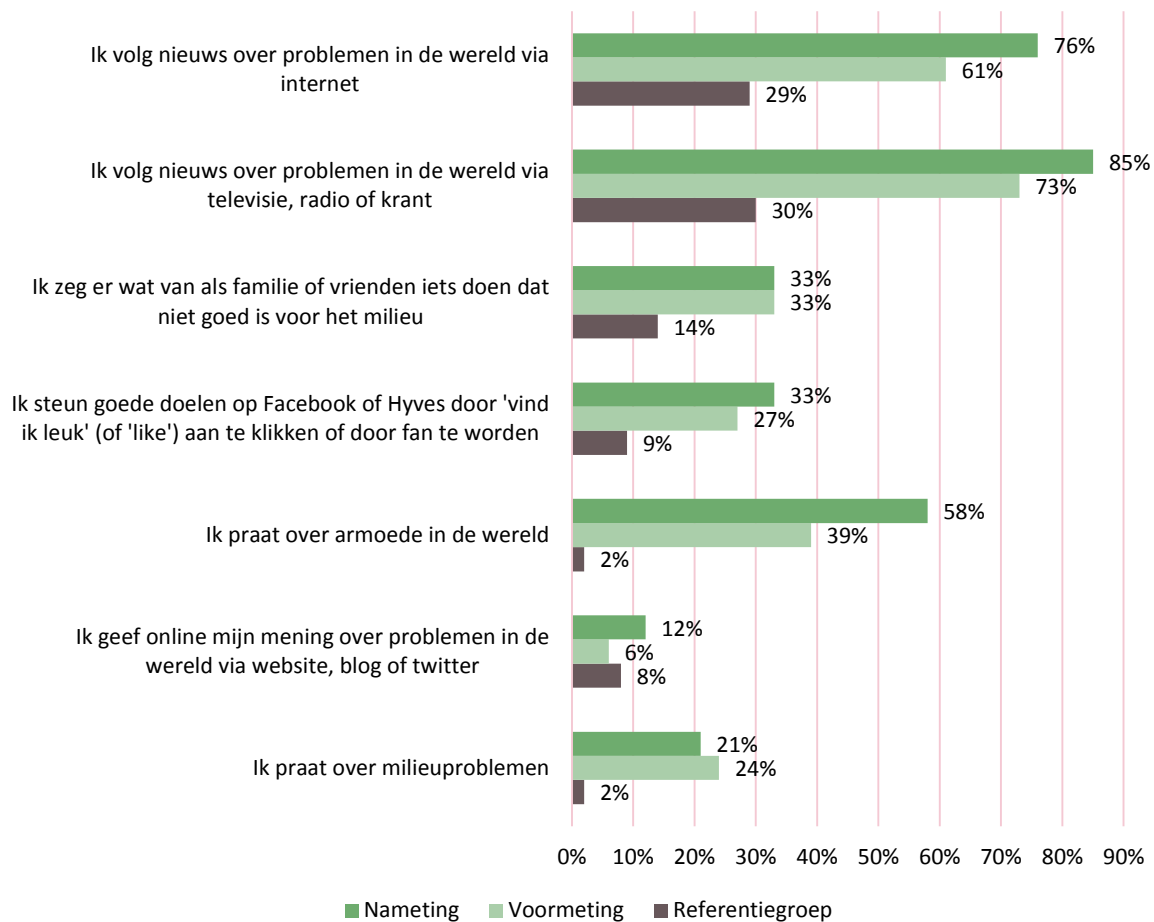
BIJ HOOFDSTUK 3

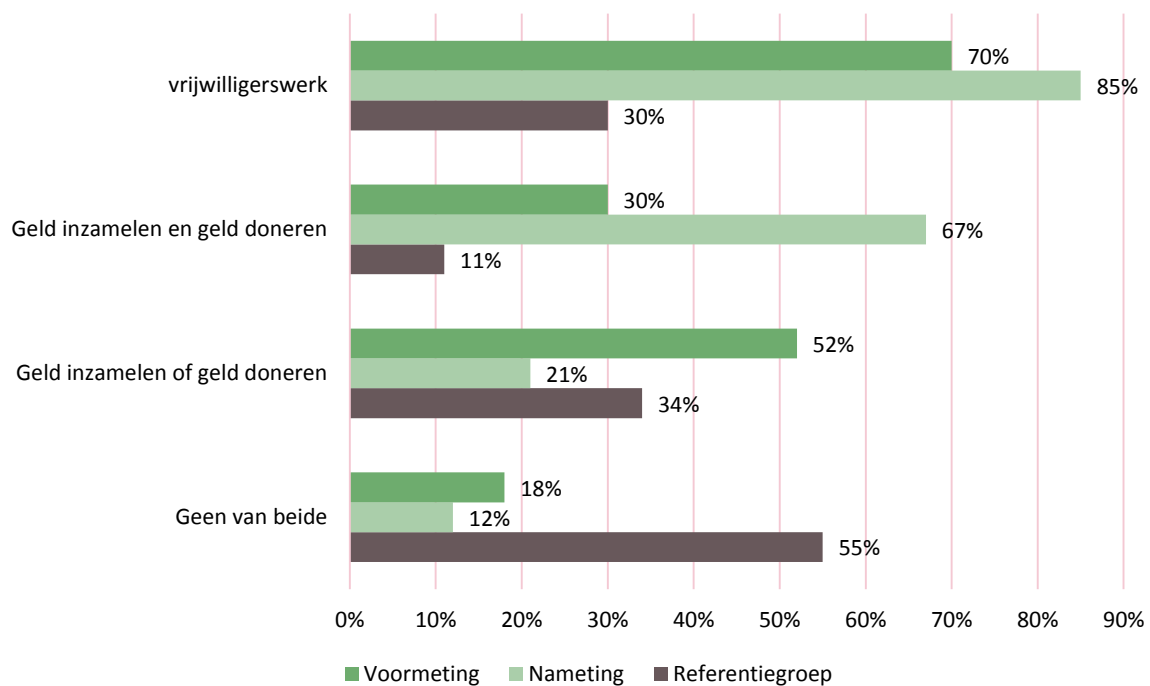
Figuur 1 Zuinig met energie en water, mobiliteit (% vaak of (bijna) altijd), n = 33 .

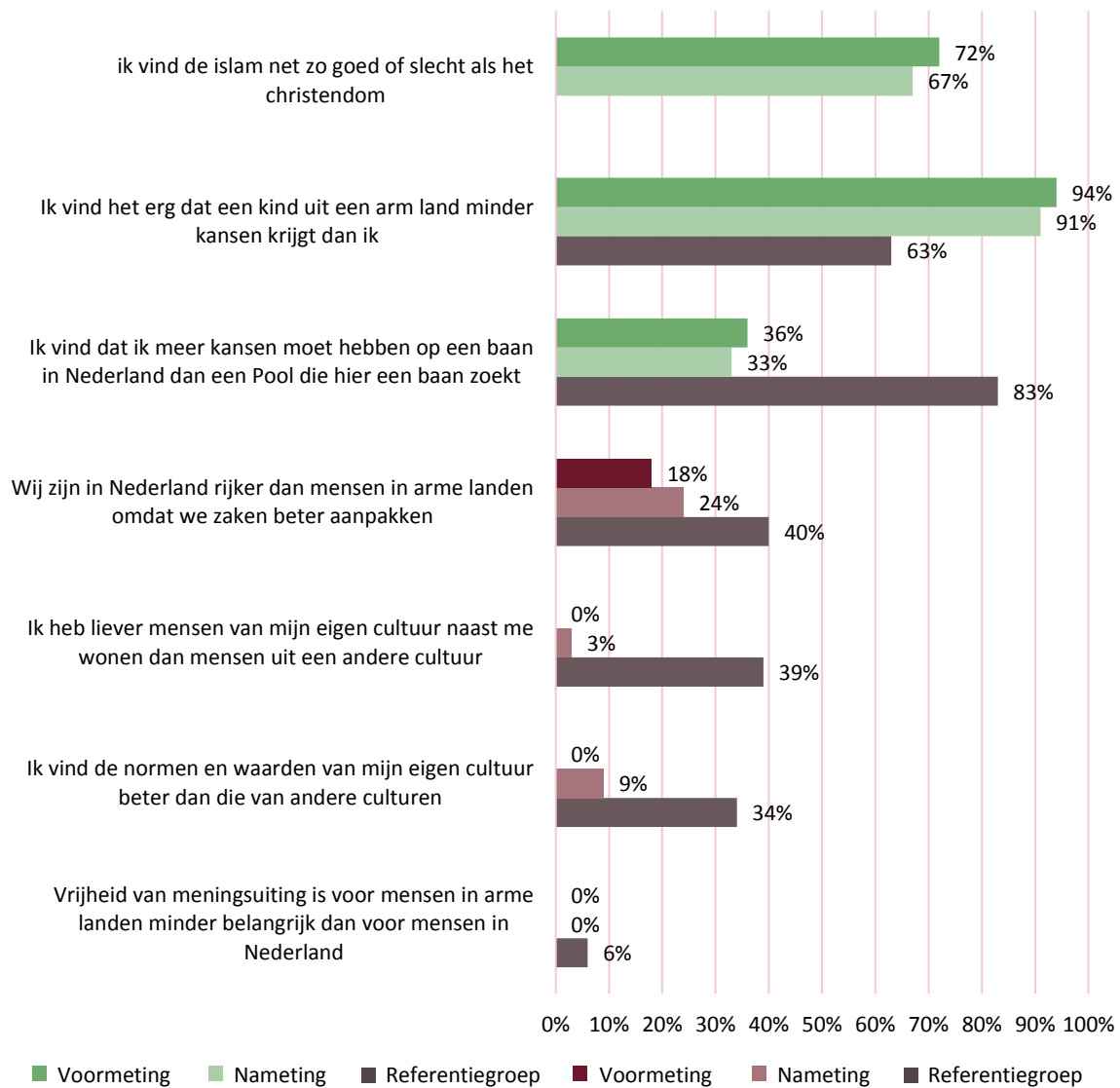
Figuur 2 Omgaan met afval en consumentengedrag (% vaak of (bijna) altijd), n = 33.

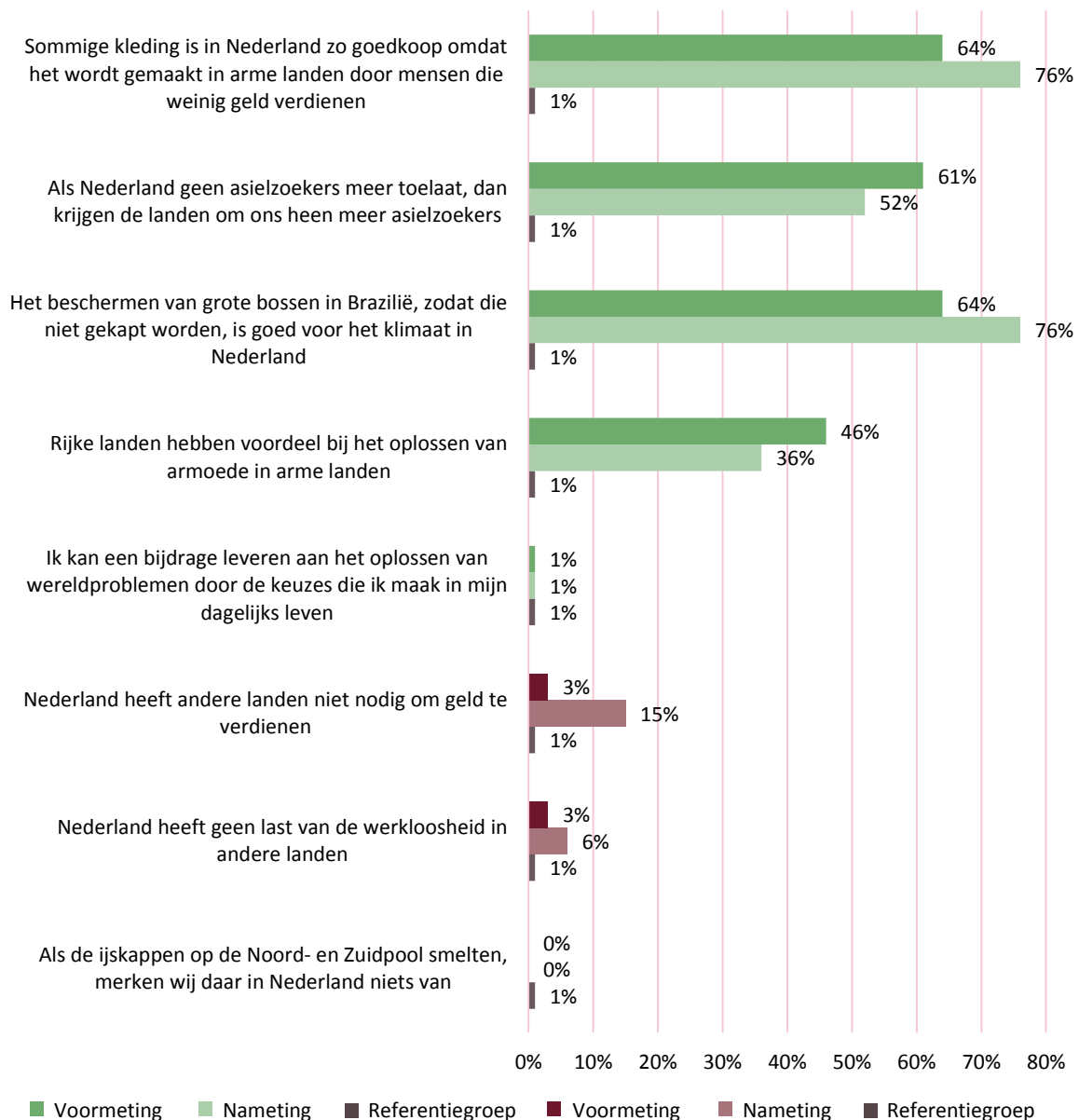
Figuur 3 Informatie volgen en mening geven over mondiale vraagstukken (% vaak of (bijna) altijd), n = 33 .

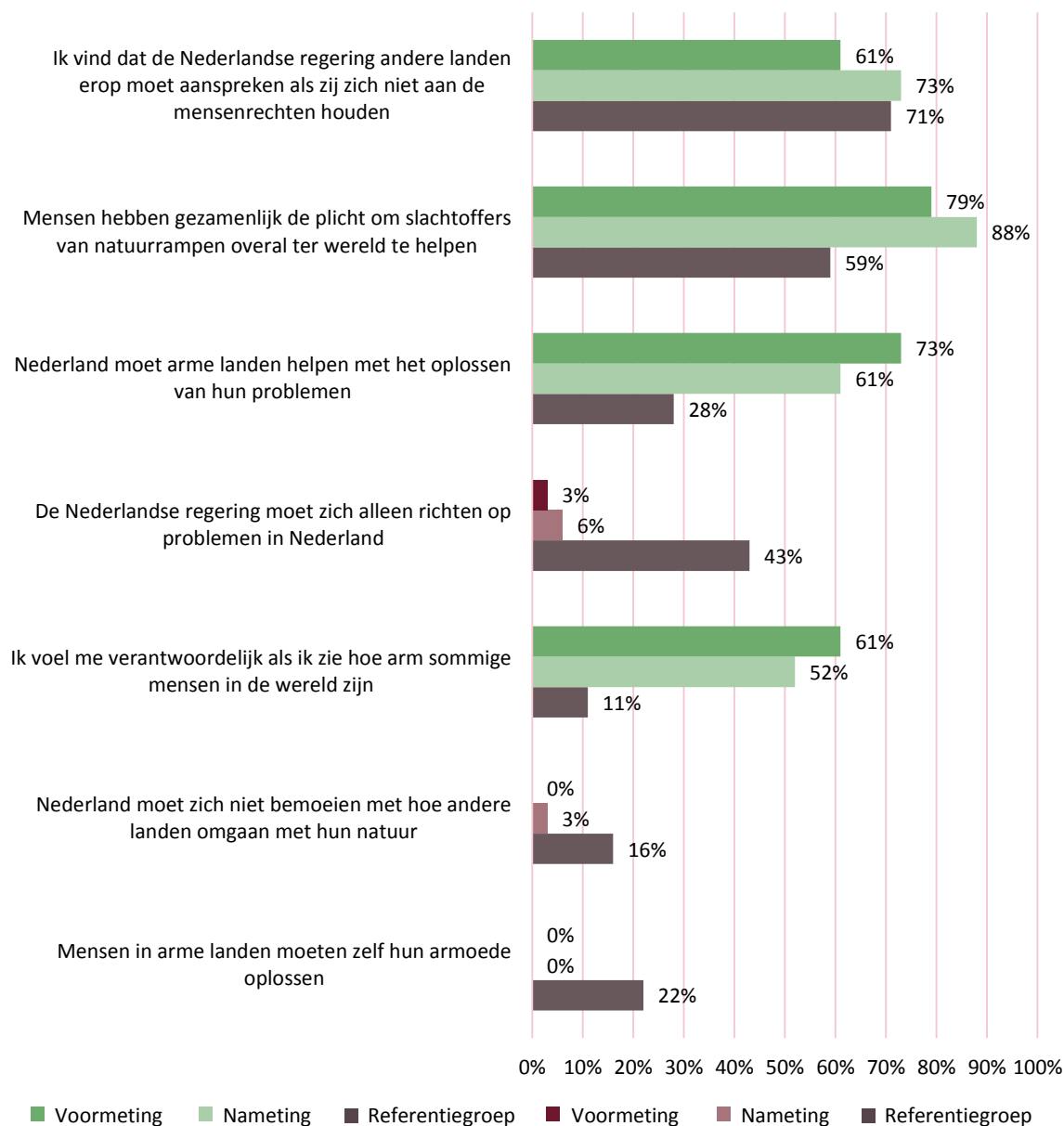
Figuur 4 Doneren aan goede doelen en vrijwilligerswerk, n = 33.

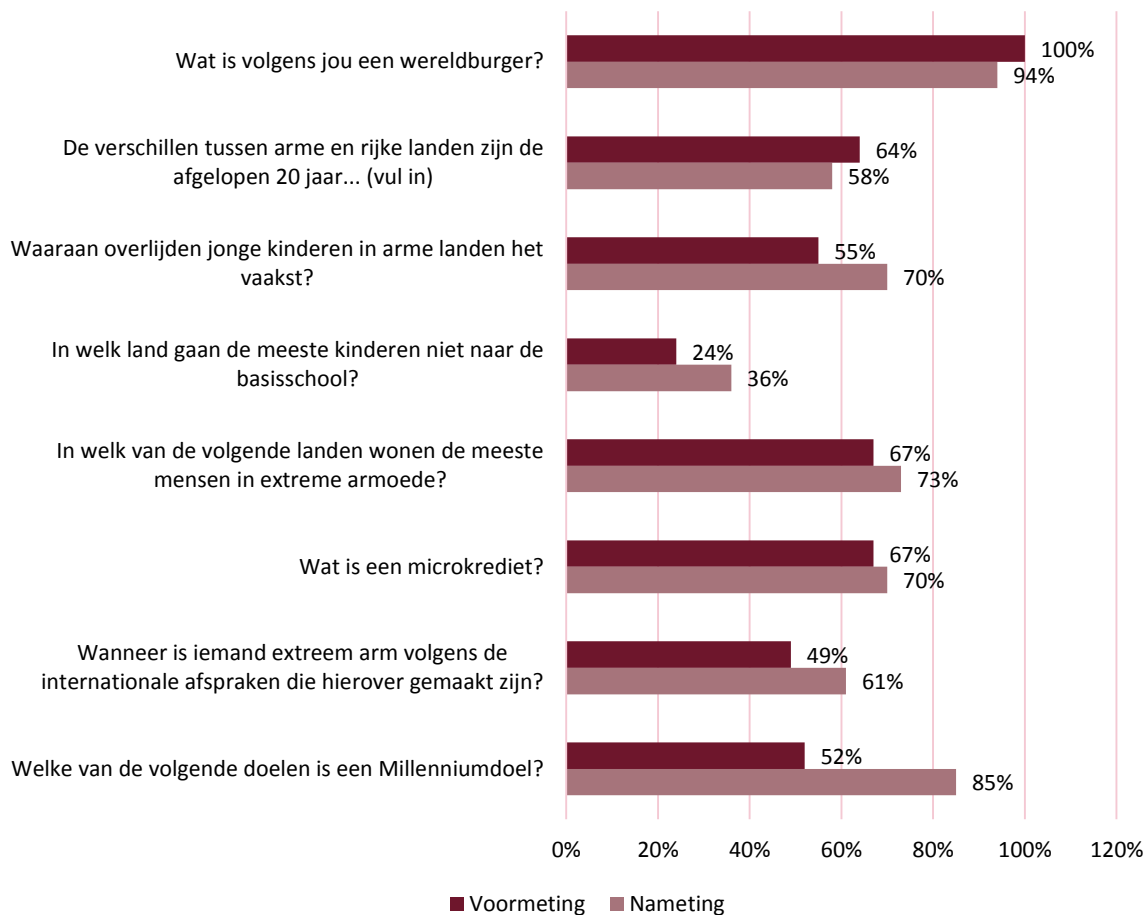
Figuur 5 Gelijkwaardigheid van mensen (% (helemaal) mee eens), n = 33.

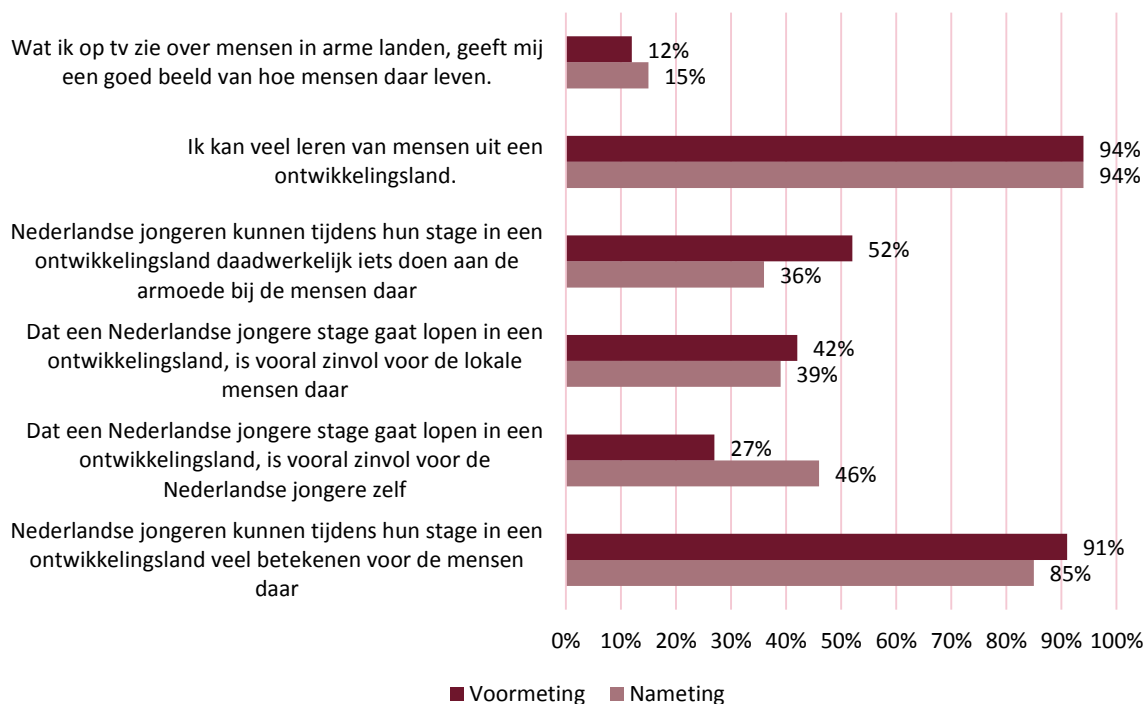
Figuur 6 Wederzijdse afhankelijkheid (% (helemaal) mee eens), n = 33.

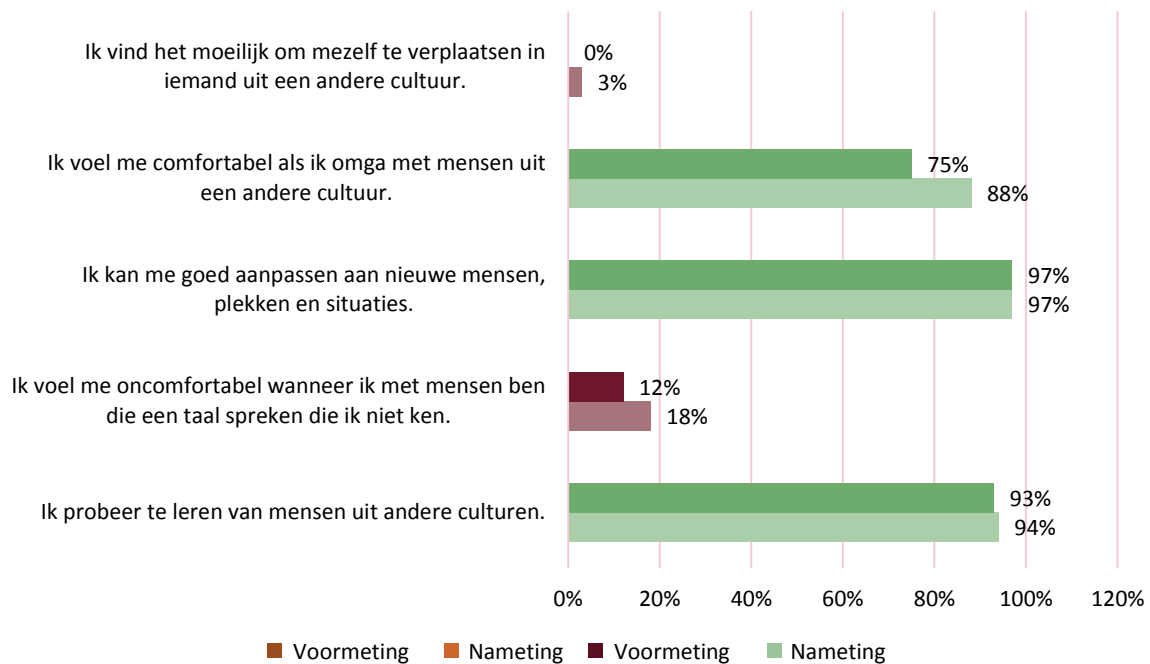
Figuur 7 Gedeelde verantwoordelijkheid (%) (helemaal) mee eens), n = 33.

Figuur 8 Kennisvragen (% goede antwoorden), n = 33.

Figuur 10 Ideeën over stage (% (helemaal) mee eens), n = 33.

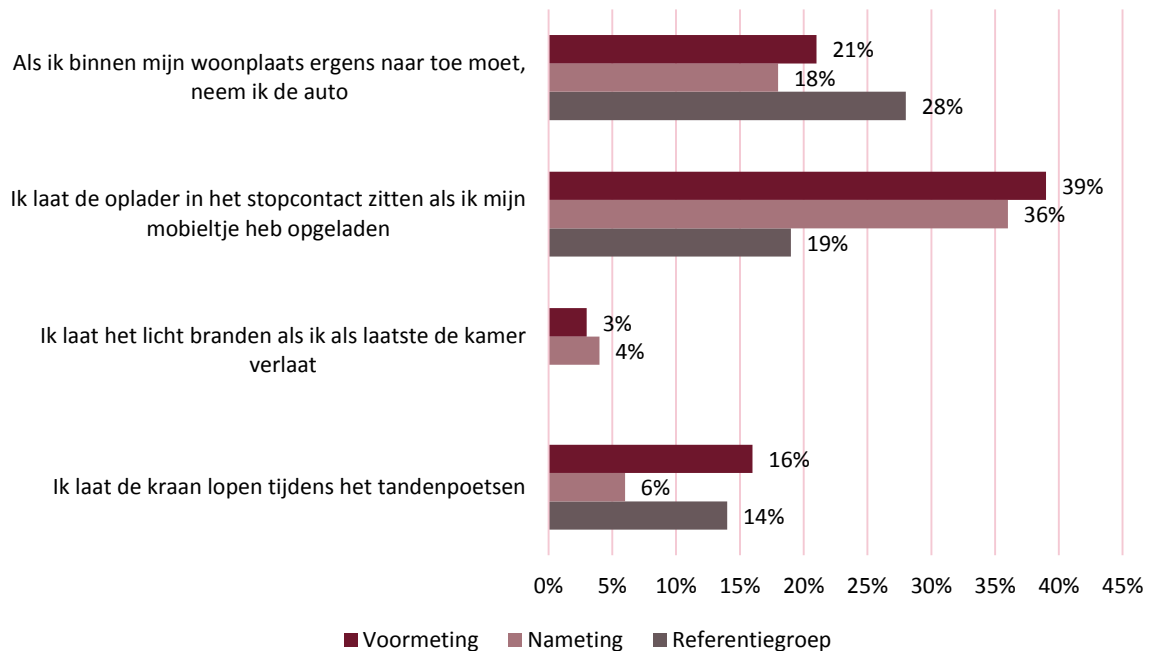
Figuur 11 Culturele flexibiliteit (% (helemaal) mee eens), n = 33.

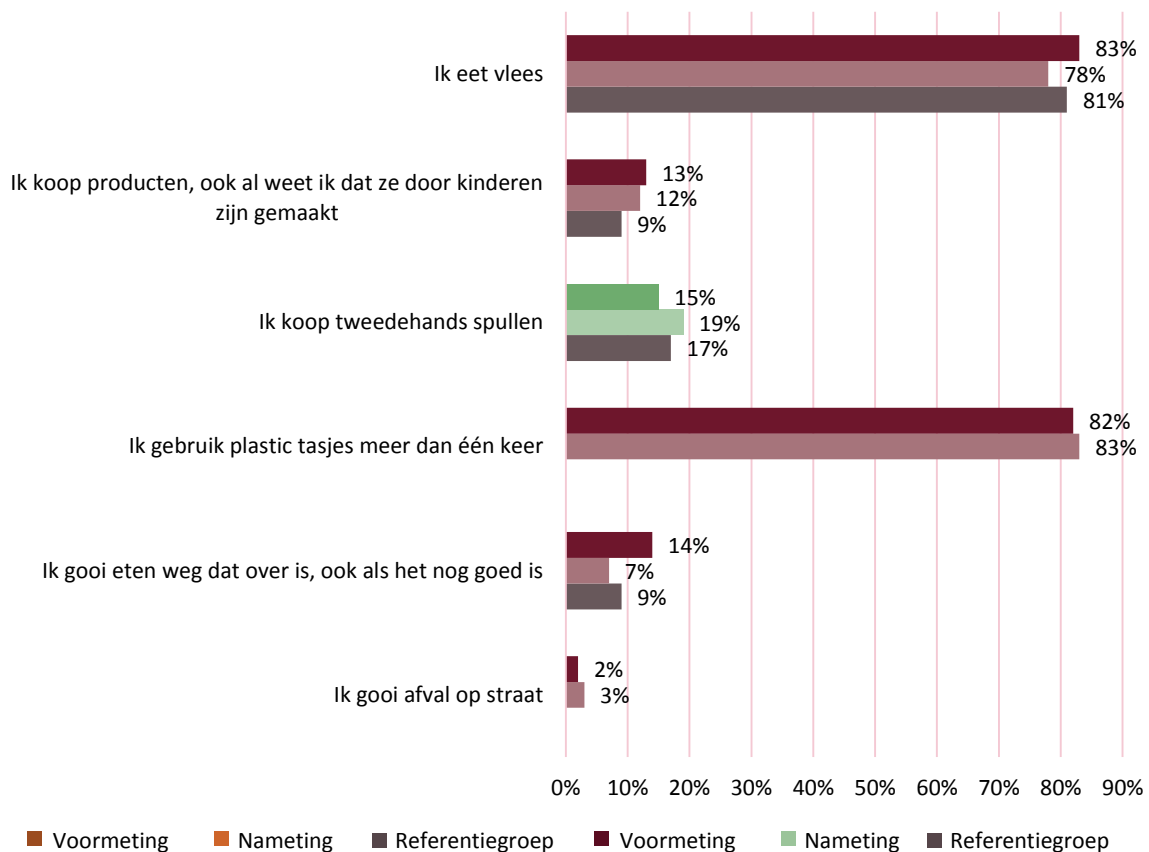
Figuur 13 Thuisituatie (% past bij mijn thuisituatie), n = 33.

BIJLAGE 3: AANVULLENDE FIGUREN

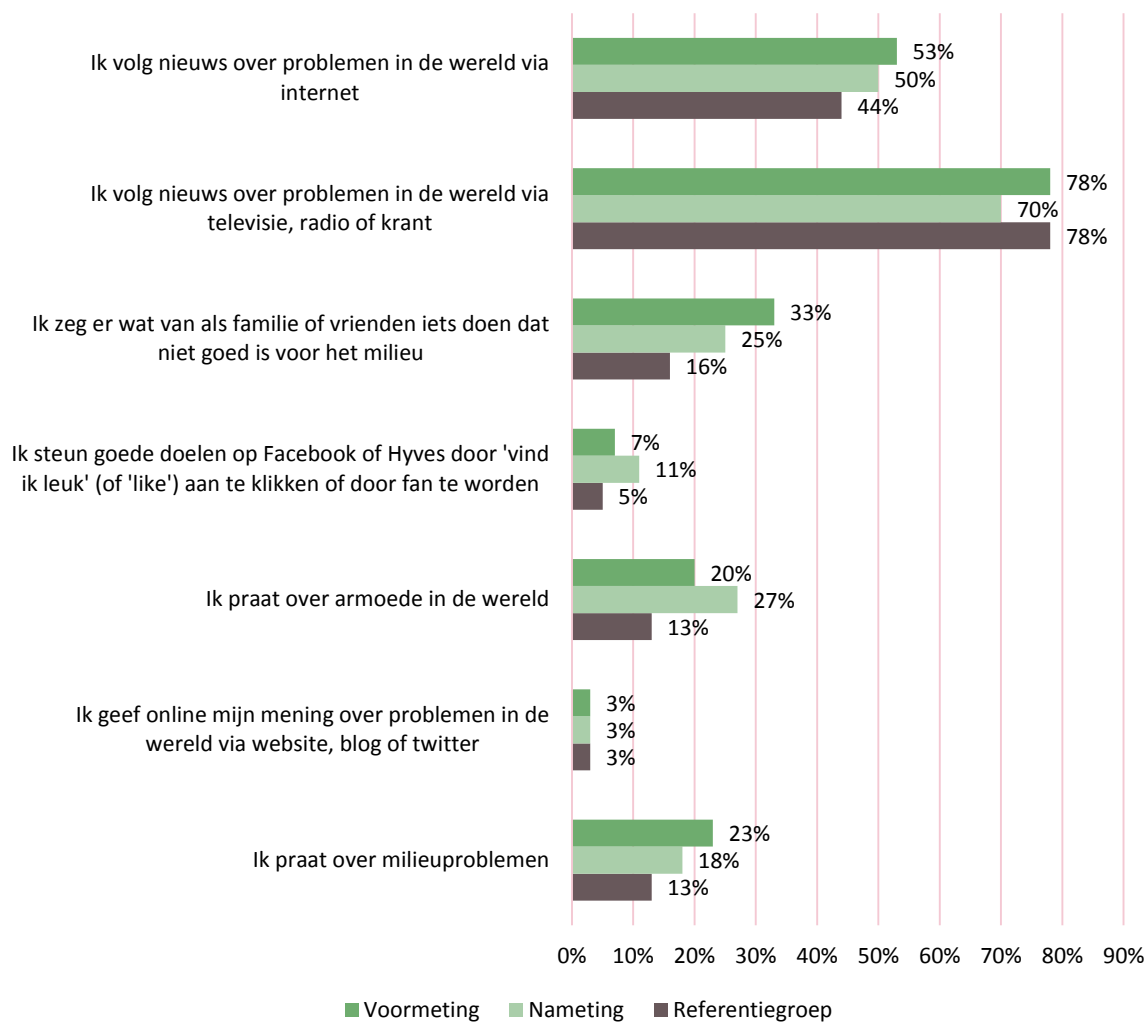
BIJ HOOFDSTUK 4

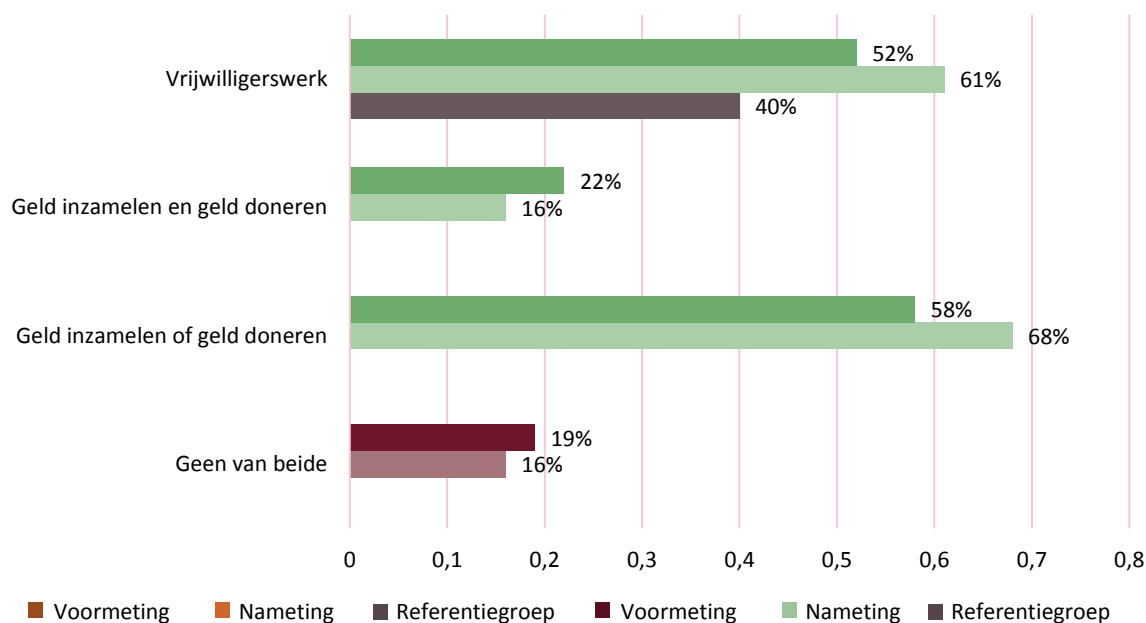
Figuur 1 Zuinig met energie en water (% vaak of (bijna) altijd), n = 111 (min).

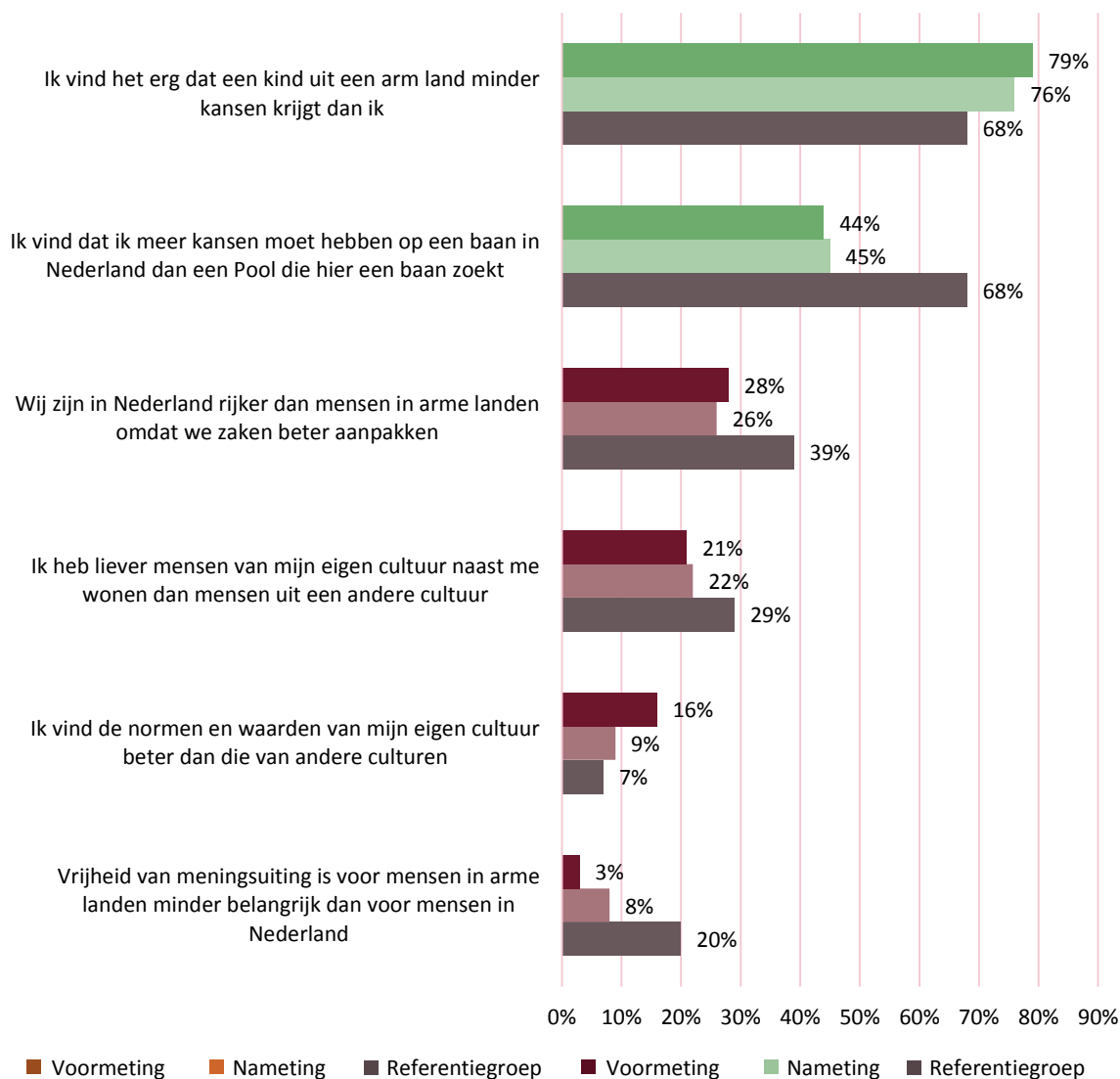
Figuur 2 Omgaan met afval en consumentengedrag (% vaak of (bijna) altijd), n = 108 (min).

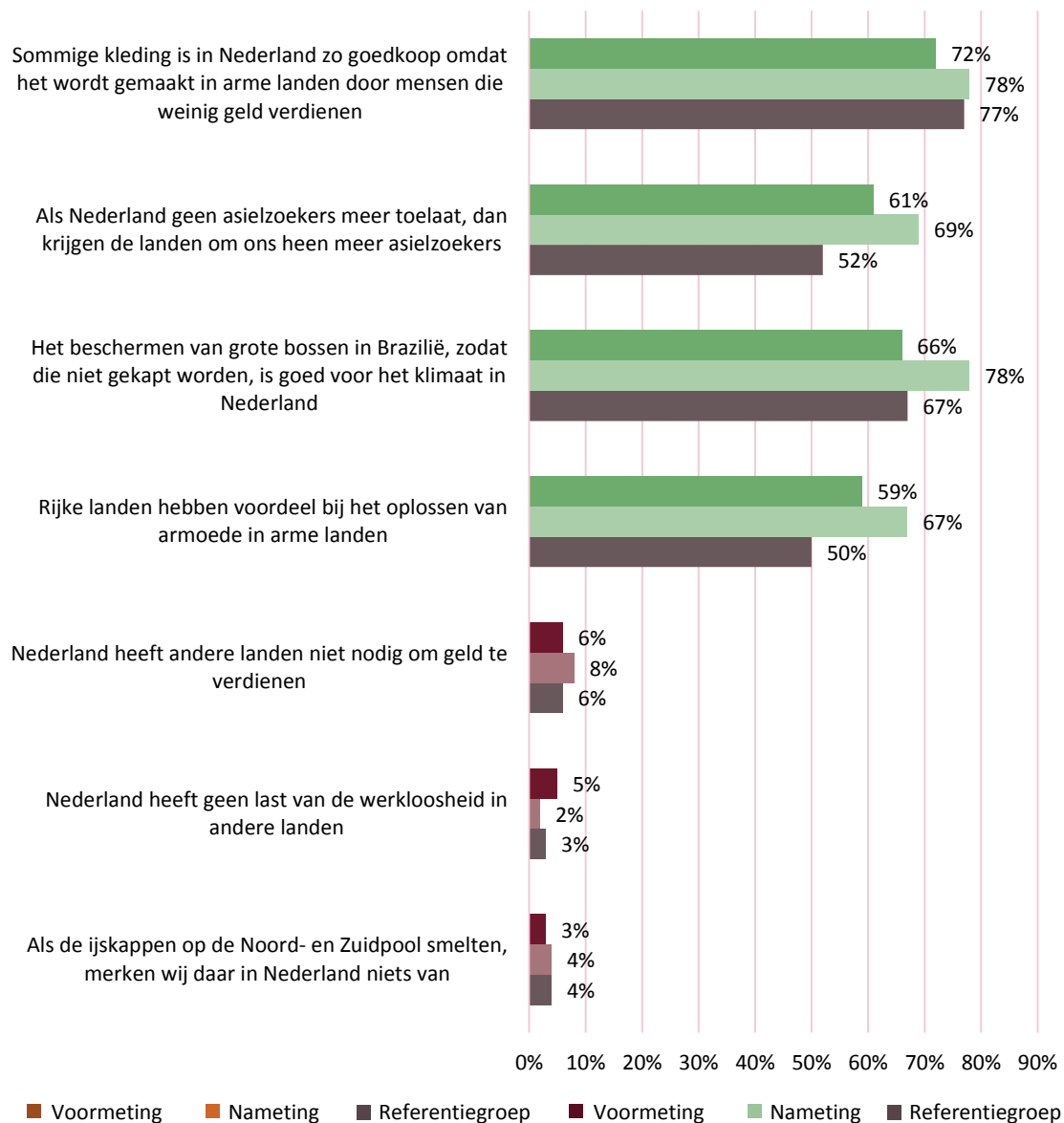
Figuur 3 Mening geven (% vaak of (bijna) altijd), n = 108 (min) .

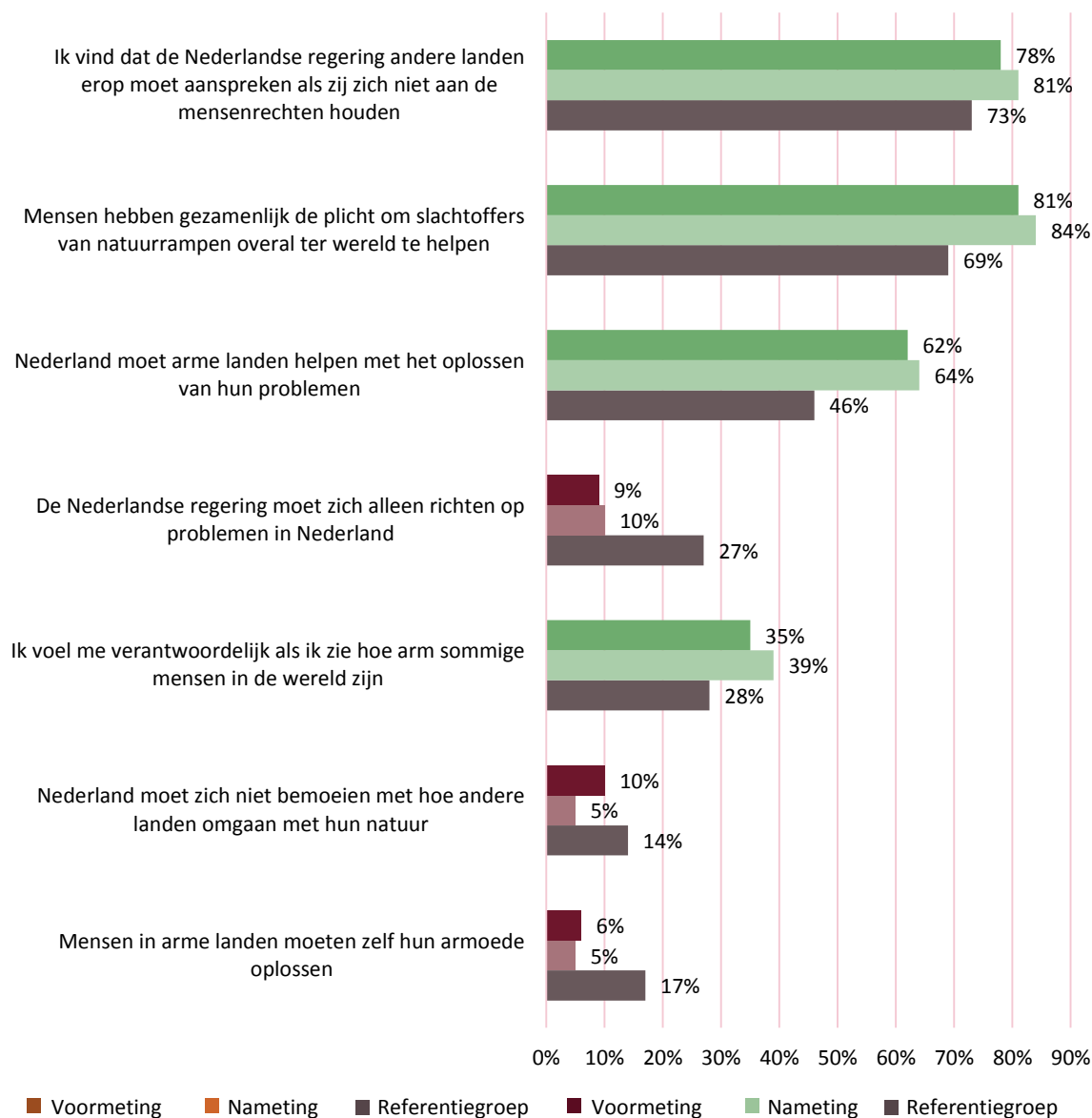
Figuur 4 Doneren en geld inzamelen (%), n = 108 (min).

Figuur 5 Gelijkwaardigheid van mensen (% (helemaal) mee eens), n = 106 (min) .

Figuur 6 Wederzijdse afhankelijkheid (% (helemaal) mee eens), n = 106.

Figuur 7 Gedeelde verantwoordelijkheid (% (helemaal) mee eens), n = 106 (min).